

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№124

(19161)

2018 чылдың
октябрь 23
вторник

Хүннүн үнери — 07:16
Ажары — 17:10
Хүн дурту — 09:54

Садар өртээ хостуг 12+

Кажан? Каяа? Чүү?

КОМСОМОЛДУҢ 100 ЧЫЛДААНЫНГА

Октябрь 24

11 шакта комсомолдун хоочуннарының
жилгежи-биле Каа-Хем суурда Алдар
еязының чанынга 100 дөс ыашты
ртурунуну езулалы.

Октябрь 25

14 шакта Тываның национал му-
инге ВЛКСМ-ниң 100 чылдаанынга
аскааткан делгелгениң байырлыг
дыдышкыны.

Октябрь 28

12 шак. Аныяктар сесерлии. Ком-
олдун хоочуннары, аныяктар болгаш
лачыларның киржилгежи-биле ниити
наашкын.

Октябрь 29

13 шак. В. Ленинниң, С. Токаның, кы-
партизанның тураскаалдарынга
ектер салыышкыны.

14 шак. Күрүне филармониязынга
сомолдун хоочуннарының байырлыг
алы, шаңналдар тыпсыры, концерт.

Октябрь 30

10 шакта Улусчу чогаадылга ба-
дынга республиканың күүсекчи бол-
хоойлужудулга эрге-чагырганың
ээлериниң киржилгежи-биле байыр-
хурал.

Хүннүн медээзи

РИППКЕ УДУР ТАРЫЛГА

«Росхереглелхайгааралдың» Тыва
спубликада эргелелиниң неделя са-
да чорудуп турар мониторингизи-би-
алырга, Тываның чурттагы чонунуң
4 хуузу риппке удур тарылганы алган.
Т кижилерни тарыыр план 99,67 хуу,
ларны — 100 хуу күүсеттинген.

Эмчи ажилдакчылары тарылга
паниязының эң-не идепкейлиг кир-
чилери болуп, планны 100,3 хуу азы
кижиге ажыр күүсеткен. Өөредилге
ылдакчыларын 99,9 хуу, 60 хардан
назылыгларны, студентилерни, са-
чуртталга-коммунал ажил-агыйы,
итиниң чемненилгежи, транспорт
ылчыннарын база малчыннары 100
тараан. 50500 өөреникчини тарыыр
гаш, 50890 кижини тарып, планны
6 хуу күүсеткен.

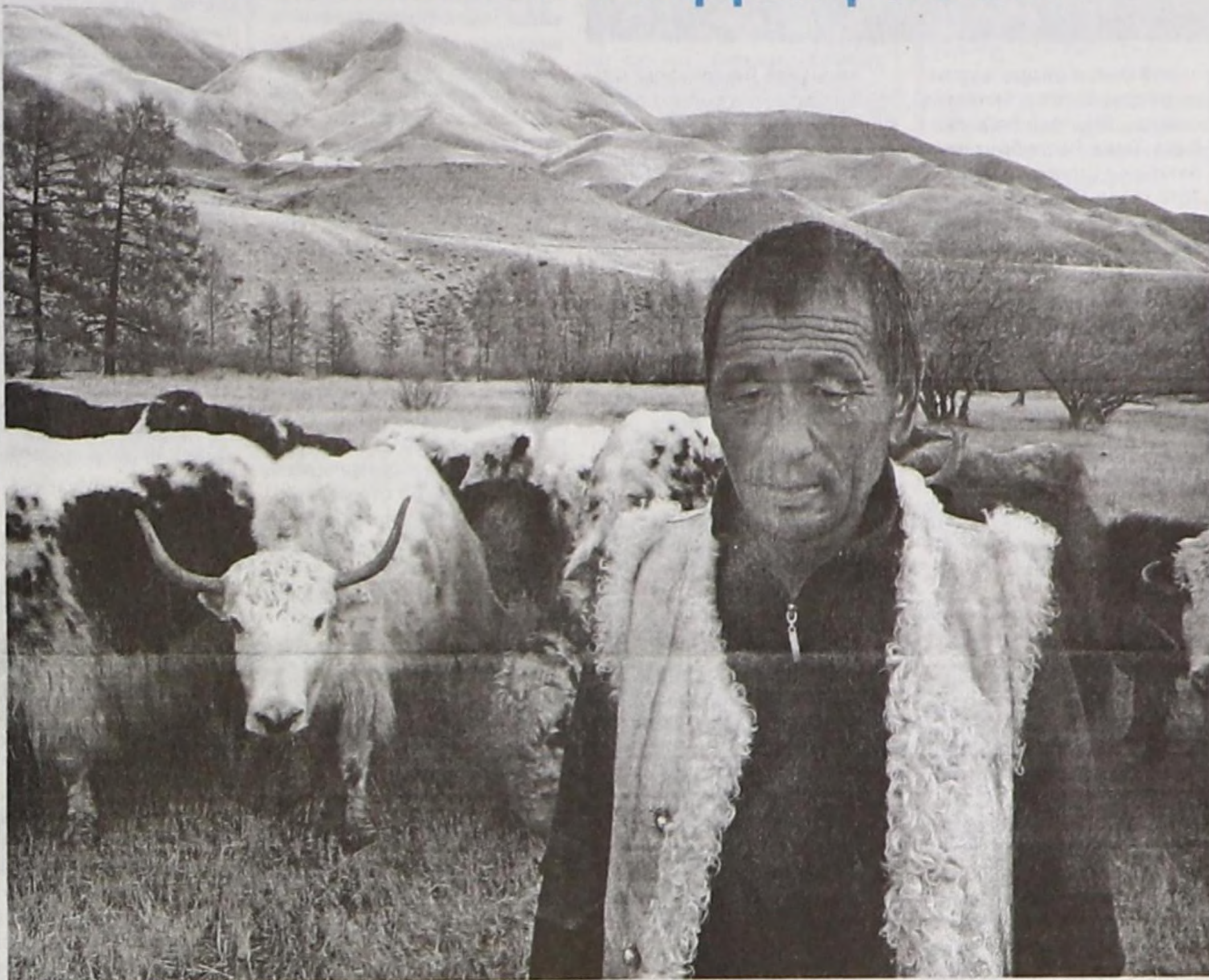
Сезоннуг грипптээшкенден кам-
таныр эң дээштиг арга — тарыыш-
н. Бүгү-делегейниң кадык камгалап
анизациязының сүмелзэнин езугаар,
ыышкын кылып турар эмге сезон
иниң грипп вирузун холаан.

Грипптен аарырга иммунитетти
икадыр болгаш хоочураан база тыныш
аннарының аарыгларынга дээр. Ын-
гаш тарылга салдырып алырындан
тыда, бодун камнанып, хөй-ниити чер-
ринге арыг-силигни сагып, организмниң
давырлыг аарыгга удур демисежир
газын быжыглаар.

Эрткен неделяда республикада
ВБИ-ден аарыры 10 муң чурттагыча
ааштыр 30,1 болуп, 983 кижини аараан.
и харга чедир уруглар ортузунда 431
ки аарып, көргүзүг талазы-биле эң хөй
лган. Ынчангаш ол хире назылыг чаш-
же онза кичээнгеини салыр. Неделя
ргузунда 70 кижини эмнелгеже кирген,
арың 60-ы — 14 харга чедир уруглар.
Кызылда ОРВИ-ден аараан 571 чорук
мдеглеттинген. 29 кижини чыттырып
нээн. Оон санында 20 бини чаштар

Малчын иштиң шалыпчылары

КАШ ЧҮЗҮН МАЛДЫҢ ЭЭЗИ

Мөңгүн-Тайга кожуунда муңчу малчын Олег Чыдым-
оол мал ажылынга бердинген эрес-кежээ кижилерниң
бирээзи. Ооң ада-иези база күрүнениң «Малчын» уни-
тарлыг бүдүрүлгезинге шээр малды азырап өстүрүп
чораан. Аныяк үелеринде ол ада-иезинге дузалашпы-
шаан, малчын кижиниң белең эвес чымыштыг ажил-
ижинге өөренип алган. Ооң соонда 12 чыл иштинде
арат ажил-агыйын сайзырадып ажилдаан. Сөөлгү 4
чылдарда муңчу малчыннарның одуруунда эрестиг
ажылдап турар.

2018 чылда малчыннарның Наадым байырлалында көдээ
ажыл-агый бүдүрүлгезинге чедишкени дээш ТР-ниң көдээ

ажыл-агый сайыды Эртине Даңзы-Белек муңчу малчын Олег
Чыдым-оолга 3-кү чергениң дипломун тывыскан.

Олег Кылын-оолович өөнүң ишти Светлана Хертековна-
биле Мөңгүн-Тайга кожуунуң Барышкын деп черде кыштаанда
1000 ажыг хойну база 100 хире өшкүнү, 100 ажыг чылгы малды
база Тываның бедик-бедик дагларлыг, дошкун агаар-бойдус-
туг черниң ховар малы сарлыктарны азырап, өстүрүп турар.
Сураглыг малчын 9 тонна сигенни кезип, мал чемин курлавыр-
лап алган, өдек-кыштаан белеткеп, бүзүрелдиги-биле кышта-
лаашкынче кирген.

Мерген ОНДАР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Чагыдылга-2019

2019 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ ЧАРТЫК ЧЫЛЫНЫҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ ЭРТКЕН ЧАРТЫК ЧЫЛГА ДЕҢНЭЭРГЕ, КӨҢҮС ЧИИК АПАРГАН

	ИНДЕКСТЕР	1 айда	3 айда	6 айда
Хууда чагыдыкчылар	П6855	148,91	446,73	893,46
Бүдүрүлгелер болгаш организациялар	П6860	158,91	476,73	953,46
Редакциядан чагыдарга	-	96	288	576

Эргим эш-өөр! Ынак солунуңарны бажыңдан-даа үнмейн, чагыдып алыр чаа арга
база тыптып келген. Чүс-чүс километрлер ыракта чурттап турар чоок кижилериңерге,
эштериңерге белек кылдыр, podpiska.pochta.ru сайтыны таварыштыр солуну чагыдып
берип болур силер.

Солун дамчыштыр чарлалдар, байыр чедиришкенинн төлевирлиг кылып болур.
Электроннуг почта: reklamashyn@mail.ru. Тел. 8-923-552-20-70, Вайбер: 8-929-358-97-21.
Солуну чиик өртөккө чагыдып алыр арганы эрттирбе! Чагыдылгаже далаш!

Тыва Республиканың Чазаанда

АЖЫЛЧЫН ХУРАЛГА

РФ-тиң бойдус курлавырлары болгаш экология сайыды Дмитрий Кобылкин биле Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол, 2019 чылдың январь 1-ден боктарны болбаазырадыр чаа системаже шилчиинге белеткел дугайында болгаш онза хайгааралдыг бойдус девискээрлерин хөгжүдеринин чугула айтырыгларын чугаалашкан ажылчын хуралды эрттирген.

Регион Баштыңы боктар аайлаар системаны сайзыраңгайжыдар айтырыгга хамаарыштыр тайылбырлап тура, республиканың девискээринге чылдың-на 7-8 млн. тонна боккүзүрүм чыгылы бээрин чугаалаан.

Амгы үеде Тывада кадыг коммунал боктар чок кылыр болгаш болбаазырадыр объектилер чок. Ынчап кээрге ук адырны куруг черден тургузуп эгелээр. Ынаар шилчиинде, республика территориялдыг схеманы бадыткап, регион операторун шилип, кадыг коммунал боктар октаар чаңгыс аай өртекти тургузар апаар. «Тыва Республикада бүдүрүлгө боктарын, кадыг коммунал боктарны аайлаары болгаш чок кылыры» деп регион программасы ук хемчеглерни 1,3 млрд. ажыг рубльге акшаландырар, ооң 979 млн. ажыг рубль — федералдыг бюджеттен.

Ук адырны организаастаар дээш, кожууннар аразында 2 комплекстиг полигонну, бок сортаар черлериг бок дүжүрер 12

станцияны, түр үеде бок чыыр 46 шөлдү тудар, чөпшээрел чок боктар төктүнген 85 объектини аштап арыглаар.

Ш. Кара-оол шупту ажылдар доктааткан чадалар болгаш хуусаалар езугаар кылдынып турарын дыңнадып, Кызылда КАБ полигонун база «Тыва-кобальт» комбинаттың бок артынчыларын чок кылырын чедип алыр дээш, экологтуг когарал чедирип турар объектилер санынче кирир кылдыр 2 чагыгны Россияның Бойдус яамызынче кириген.

Сайыт, Кызылхоорайда полигонну арыглаар ажылдар «Экология» национал телевиделдин «Арыг чурт» федералдыг телевиделдин объектилеринин санынче киргенин дыңнаткан.

Д. Кобылкин системада амболур өскерлишкннер дугайында чурттакчы чонга дыңнадырын база тариф айтырыгларын бодунуң хыналдазынга алырын сүмелзэн. Кадыг коммунал боктар инфраструктурасының объектилер тудуун, боктарны аайлап-башкараарының чаа үе-чадазынче шилчилгезин хейниитинин талазындан контролдаары чугула деп демдеглээн.

Сайыт биле Республика Баштыңы регион болгаш федералдыг чергелиг онза хайгааралдыг бойдус девискээрлеринин хөгжүлдезин, бо структураны күрүне инспекторлары-биле быжыглаар айтырыгларны база чугаалажып көргөн.

mnr.gov.ru

ЧАШПАН-БИЛЕ ДЕМИСЕЛ

Тываның Чазаанда республиканың наркотиктерге удур комиссиязының ээлчеглиг хуралында черлик чыдыг чашпан үнген черлерни илередип, ооң үнген черлерин узуткаан ажылдарның түңнелин чугаалажып көргөн.

2018 чылда 2,5 муң хире гектар шөлде ооң үнгенин илереткен. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 88,8 хуу. Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем база Барыш-Хемчик кожууннарда чыдыг чашпан үнген шөлдер хей болган.

Ол девискээрлерде 95,2 хуу азы 2,3 муң га шөлде чыдыг чашпанны узуткаанын, ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызы дыңнаткан. Каа-Хем (89,4 %) биле Улуг-Хем

(79,1 %) кожууннарда план долузу-биле күүсеттинмээн.

Шөлдерниң хей кезин — 1,3 муң газын техника-биле кезип, чок кылган. 330 гектар шөлге химиктиг бүдүмелди чаштырган, 103 га черде чашпанны хол кадыры-биле кескен. Чөөн-Хемчик, Кызыл, Сүт-Хөл база Улуг-Хем кожууннар девискээринде 403 га черни мал чиир сизген тарыырынга ажыглаан.

Чыдыг чашпан узуткаар ажылдарга 61 техника аймаан ажыглап, 241 кижини хаара туткан. Ол угланышкында ажылдар «2017-2020 чылдарда Тыва Республикада хоойлуга чөрүштүр наркотиктер саарылгазынга удур хөдөлишкн» деп күрүне программасында кирип

турар. Бо чылын шөлдерде үнген чыдыг чашпанны узуткаар хемчеглерни боттандыраарыга республика бюджетинден 1 млн. рубльди, муниципалдыг бюджеттен болгаш бюджеттен дашкаар дөстөрдөн 850,4 муң рубльди тускайлаан.

Ол ышкаш, чыдыг чашпан үнген чер участоктарының баазы кириген чургайлыг картаны тургузар ажылдарны кылып турар. Кадастр инженерлерин ол ажилда хаара туткан. Барыш-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Таңды, Улуг-Хем база Чеди-Хөл кожууннарда карталарны шыйгаш, ажылдаар кылдыр дамчыткан. Кадастр инженерлери-биле чардыңган керээлер езугаар ол ажылдар кылдынган.

КЕЛИР ЧЫЛГА ҮРЕЗИННИ КУРЛАВЫРЛААН

Тываның көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Эртине Данзы-Белектиң дыңнатканы-биле, республика 2019 чылдың чыдыг тарылгазынга хереглээр-биле 5 муң тонна тараа культураларының, ооң иштинде 3 муң тонна сула, 1 муң тонна кызыл-тас база бир муң тонна арбай үрезинин курлавырлап алган.

Үрезин курлавырын чогуур негелделерге дүжүп турар складтарлыг Балгазында шыгжаан.

«Мооң мурнунда үрезинни республикадан дашкаар садып ап турган бис. Бодувустуң үрезинивис бар болганда, келир чылын ыңдыг хереглел турбас. Республика Баштыңының даалгазы ол турган. Ам чүгле хүрең-тараа үрезинин садып алыр бис. Ол база Республика Баштыңының даалгазы чүве. 500 га черге хүрең-тарааны шенеп тарааш, эки дүжүттү алыр бодап бар. Тывада дүжүт ажаалдазы ниитизи-биле

дооступ турар. Ам чүгле Чаа-Хөл биле Таңды кожууннарда хей эвес черниң дүжүдүн ажаары арткан. Бо чылын тарааның дүжүдү чаагай болган, чижээ, Таңдыда «Заря» агрохолдинг бир гектардан 28-32 центнер дүжүттү алган. Ол дыка эки көргүзүгү» — деп, сайыт чугаалаан.

Тываның көдээ ажил-агый яамызының мурнады боттандырар угланышкыны — тарылга шөлдерин улгаттыры бар. Ооң-биле чергелештир техника аймаан чаартыр. Республиканың Чазаа амгы үениң көдээ ажил-агый техниканы садып алырынга акшаландырышкыны өстүрүп, чыл санында улуг деткимчени көргүзүп турар. Ийи чыл бурунгаар ол сорулгага 16 млн. рубльди үндүргөн болза, 2019 чылдың бюджетинде 40 млн. рубльди тускайлаан. Эки техника чер ажилын үе-шаанда чорудуп, тарылганы чогуур хуусаазында доозарын магадылаар.

Куруктуруп дыштандырган

шөлдер эки дүжүттү бээр. Чижээ, Шаңчыда ыңдыг шөлден эрткен чылын бир гектардан 6,1 центнерни алган болза, бо чылын минералдыг чемишчилгени ажыглап, агротехниктиг хуусааларны сагаанындан, бир гектардан 15-18 центнер дүжүттү ажаап алган бис» — деп, Эртине Данзы-Белек демдеглээн.

Тывада 234280 тонна сизген-ширбиилди белеткел, чыл планын 4 хуу ажыг күүсеткен. Оон аңгыда 29 тонна сизгени курлавыр фондузунда кадагалаан. Өвүр кожуунуң Ак-Чыраада мал чемишин курлавырын тургускан, чедери берге кожа кожууннарже дүрген чедирерин хандыраар дээш, Хандагайты суурже ону эккээр. Чөөн-Хемчик кожуунда база бир баазаны белеткээн. ТР-ниң Көдээ ажил-агый яамызының шийтпири-биле муниципалитеттерге 200-300 тонна хире мал чемиш аңгы шыгжап курлавырлаар.

ТР-ниң Чазааның палатка албаны

СООК КЫШ КЕЛДИ-ЛЕ!

Тываның чурттакчы чону колдуунда-ла хөмүр одаар чер бажыңнарда чурттап турар болгай. Хоорайжылардан эвээш эвес кижилер хөмүр одавас каът бажыңнарда ай санында өрттээн төлөп чурттап оларлар. Оларга кыш-даа девиденчиг, коргунчуг эвес-ле боор.

А чер бажыңнарда чурттап турар кижилерге кыш коргунчуг болгаш ыглаксанчыг. Чижээ, эрткен чылын кыштың сөөлгү хонуктарында каш хондур сооган чүве. Ынчан караам-биле көргөн, кулаам-биле дыңнаан чүвемни кирип көрейн. Ажыл-херээм аайы-биле солагай талакы дачаларның сөөлгү автобус доктаамыңа дүшкөш, көрүп турарымга, улгады берген кадай кижилер бичии уруун тудуп алган, аажок ишкирнип ыглаан олур, эрткен-дүшкен улус-даа тоовас, эрте кылаштажып турар, мындыг. «Дадайым, мындыг соокта арага ижип алганы ол бе, кандаай чоор?» дээш шинчилеп көөрүмге, көңүс элээр.

— Бо канчап бардың, кырганавай, бичии уруун доңа бээр, чана бериңер — дээримге, үвүргей бажын көдүрүп, чаш долган муңгаргай карактары-биле менче көрүп:

— Одаар хөмүрүвүс төнгөн, ат болган, доңуп өлүрүнүң кырында келдивис. Арга-чадаарда кудумчулар кезип, чээрденнеп чордум — деп, үнү кижиге чедер-четпес, шаг чок чугааланды.

Шынап-ла, көөрүмге, чанында хей эвес бичии чээрден чыдыр.

— Хөмүрнү пенсияңар-биле садып албас силер бе? — деп айтырдым.

— 7-8 муң акша чүге-даа четпес. 1 тоннаның 3 муң ажыг, дачага чедир сөөрткени-биле талыы бээр-дир. Чогум ижерчиинге ажырбас, кара шай, хлеб, картошка бар, борастанып олур бис. Чүгле бо соок кончуг-дур, кижиниң ырмазын сыгар. Чылыг-ла болза, аш-даа олар-ла ыйнаан, ажырбас — деп, карактарында дошталдыр доңа берген чаштарын чеңи-биле чодуп, бичии уруун бодунче чыпшыр тудуп, эргеледи берди, кээрденчии!

Улуг назылыг кырган-ава-биле байырлажып, бүгү-ле экини күзедим. Орук ара чоруп олургаш, дуза кадып шыдаваанымга хомудап чордум. Бир эвес хоорайда чурттап турган болза, эвээш-биче-даа болза, бодунуң хөмүрүм-биле дузалаар ийик мен...

А бо чылын Тыва ниитизи-биле кышка белең бе ыңчаш? Хей каът бажыңнарже чылыгны кирипкеш, кышка белең бис деп алгыржырга, окта шын эвес. Чурттакчы чонунун хей кезии Кызыл хоорайда чер бажыңнарда болгай. Каът бажыңнар биле чер бажыңнарны алалап болбас.

А чедери берге ырак-узак кожууннарда арат-чоннуң бажың-балгады, Кызылга көөрдө оранчок хей. Кышкы соок үеде ол чуртталга бажыңнарын одаарда, ыяап-ла хөмүр херек. Хөмүр чокта бажың ишти чылыыр эвес, садып алыр дээрге хөмүр-даштың өрттээ хөлүн эрттир аар. Эвээш пенсиялыг кижиниң аңаа күш чедери берге, ам-даа эвээш пенсиялыг улустуң саны хей.

Бир эвес Тывада хөмүр...

чок, Саян артындан сөөртүп эккеп турган болза, өске херек ыңчан ам өрттээ аар-даа болза, ыңзы-бүрү аттыг банкыларда чээлини өйлей ап тургаш, садып ап болгай. Элдептир чүве каш-ла муң санныг тыва чонун хөмүрү миллиард-миллиард тонна бодувустуң адаанда чыдырар чонну мөлчүп, кышкы соокту бергезин бодавас, ажык-кышкы сүрүп, улуг өртөккө шуудуп турары канчап-даа таарышпас.

Бо талазы-биле ТР-ниң хончуннар даргазы Сагаан-Оо Кызыл-оолович Чазаактың хурал суглаазынга, «төгерик столдарга» чугаалап, ол ышкаш Тыва билдингир журналист Надежда Эргеп солунга бижип, шыңгыдып шаг болганнар. Ам-да байдалывыс чоннуң талазын уткуштур базым кылдырмаа хевээр, хөмүрнүң өрттээ ам-да өзер чадавас.

Черле ыңчаш, хөмүр өрттээ кайы-даа регионнарда аа чоор бе дээш, хөмүр казы турар төп областарның солун сеткүүлдерин номчуп олурар оранчок чик, бир тоннада 1 муң рубль чедер-четпес. Кожавы Хакас Республикада безин чик Харын-даа улуг назылыг пенсия нерлерге тонна-тонназы-бил кышты ажарыңа четчир хөмүр халас дүжүрүп бээр.

Бистиң Тывада байдал чү ыңдыг эвезил, ылгалы чүдел Чонга чүге тайылбырлап бер безил? Тываның соогу күштү кыжы узун болгай, атчалап, ажы төлү хей кижилерге 1-2 тонна төп бээр. Бир-ийи тонна хөмүр биле кым кыш ажып чорааны төнерге база чегдине-чегдин садар-ласен. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол хөмүр-да өрттээн чигедир дээш, элээ ажылдарны кылып эгелей берген хевирлиг. Шагда бодап чок берипкен «Гортоптун» складтарын муниципалдыг өнүккө катта эгидер дээн, ооң күүселдезинин боттаны бээринге идегээр апаар.

Черле ыңчаш, кышка белең болуру-биле хоорай, суурлар, кожууннар төптеринде чер бажыңнарда чурттап турар кижилерниң социал паспорттарын тургузуп алыры чугула. Чүге дээрге чурттап олурар байдалы кандыгыл, пенсия, пособиелер кажыл, кышкы соокта хөмүр-даш садып ап шыдаар бе, кандыгы?

Бир эвес амыдырал-чуртталгазы чединмес болза, хоорайларның, кожууннарның, суурларның чагырга даргалары дүзалап, субсидияны-даа үндүрүп тургаш, кышка белеткенир болза эки. Оларны канчалык чоонзун дээн хөөннер турбас ужурулуг — олар бистиң төрөл чонувус ышкажыл. Кыштаар хөмүрнү кестин кыры кээрге, эскедеп маңавайн, сес-тос айда дүжүрүп алган турар ужурулуг.

Социал паспорттар дээрге дарга-бошкараларың столунуң кырынга чыдар, кол даяныр документизи ол-дур: ында өлбүлениң корум-чуруму, арага-дырыга хандыкшылы, мал-маганы дээш оон-даа өске социал байдалы шуптузу ында.

Амгы бо үени алыр болза, Тыва Республикада каът бажыңнардан аңгыда чоннуң хөмүр өрттээ күш четпейн турары биле кышка белеткели кошкун деп болур.

Александр ООРЖАК
хоочун башы

«Тыва – бистиң өргээвис»

ДЭЭДИ ШАҢНАЛ ТЕВЕ-ХАЯЖЫЛАРДА

Октябрьның 17-де республиканың Улусчу чогадылга бажыңыңа чаңчыл болган «Тыва – бистиң өргээвис» фестивалдың бажыңыңа чаңчыл болган. Тываның кожуун бүрүзүңге эрткен ындыг аттыг фестивалдың шилиттинген тиелекчилери боттарының хоорай, суур, сумузуң төлээлеп ында киришкен.

Боудаада фестивалды Улусчу чогадылга бажыңыңа тургустунганындан бээр 70 чылынга

сценаже үндүреринге олар канчаар-даа аажок улуг рольду ойнап турарын бо фестиваль бадаткан.

Фестивалды ажадып, оюн-көргүзүүн бир дугаарында чонга бараалгадыр харысалга Таңды кожуунуң Межегей сумузуң чурттакчыларыңа онаашкан. Оларның концерт программасында орус улустуң баштак кожаннары (танцы, оюн-баштак көргүзү), сарыг шажын темазыңа ыры-самы, эр улус ансамбли, ниити ырың күүселдезин көрүкчүлөр изиг адыш часкашкынары-биле уткан.

Фойеде кожуун бүрүзү фото-чурктарның болгаш оон мурнунда фестивалдарга чедишкенин көргүскен делгелгелерни чогадыкчы езу-биле кылган. Ылаңгыя Улусчу чогадылга бажыңыңа үндезилекчилери – хоочуннарының каш-каш чыл бурунгаар ажил-чорудулгазын көргүскени хөйүнүң кичээнгейин хаара туткан.

Ийи хүн уламчылаан фестивалдың тиелекчилерин жюри тодараткан. Дээди шаңналды Чөөн-Хемчик кожуунуң Теве-Хая сумузуң фестивалчылары чаалап алгаш, 150 муң рубль-биле шаңнаткан. 1, 2, 3-кү черлерниң дипломантылары болганнар: Өвүрнүң Дус-Даг сумузу, Барыын-Хемчик кожуунуң Аксы-Барлык сумузу, Кызыл кожуунуң Элегес-Аксы сумузу. 1, 2, 3-кү чергениң лауреаттары: Таңды кожуунуң Межегей сумузу, Мөңгүн-Тайга кожуунуң Каргы сумузу, Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг сумузу.

Улусчу чогадылга төвүнүң 70 чылынга тураскааткан байыр-лал чүгле фестивал-биле эвес, а бо коллективке хөй чылдарда ажилдап чораан хоочуннарга байыр чедиришкени-биле уламчылаан.

Бистиң корр.

тураскааткан. Тываның улустуң артизи Надежда Наксылга удурткан жюриге фестивалдың үндезилекчилериниң бирээзи, хоочун культура ажилдакчызы, ТР-ниң культуразының алдарлыг ажилдакчызы Зоя Доржу, Улусчу чогадылга бажыңыңа директору, ыраажы Елена Ооржак, театр режиссеру Марина Сарыг, хореограф Андрей Хомушку олар ийи хүн дургузунда ажилдаан.

Улусчу чогадылга бажыңыңа ажилдакчыларының хөйүнүң караанга эскертинмес улуг ажил-ижиниң түңнели бо фестивалдан көстүп келген. Оон тускай мергежилдиглери көдээ

черлерде культура бажыңнары болгаш клубтарның ажил-чорудулгазын холга ап, арга-дуржулга солчуп, өөредилге семинарларын эрттирип, фестиваль-мөөрейлерни организаастап, көдээ культура одагларының ажилдаарыңа таарымчалыг байдалдың хыналда-контролон боттандырып турар болгай. Чон-биле кайы хире харылзаалы, оларның хостуг үезин чөп аягылап билири, аяктыг дыштанылганы организаастап турары база эң-не кол чүүл – чурттакчы чоннуң аразында салым-чаяанныг кижилерни илередип, тодарадып, улуг

Аргыштырылга айтыры

АЖЫ-ТӨЛГЕ
ДАЧА ЧЕДЕРИНИҢ
БЕРГЕЗИН!

Мен кежээ 17-18 шак үезинде «Мөңгүлек» доктаамыңа чедип кээр мен. Ында ларек чанында сумка, рюкзакак чүктээ бир үениң, 2-3 класс өөреникчилери-ле боор, 13 дугаарлыг дача автобузунга сыңар хамаанчок, остановкада турар черинде сыңышпайн турарлар.

Кады чаңгыс черде тур мен, ыңчап турувуста бир 13 дугаарлыг автобус келди. Шупту ынаар баскылажы-ла бердивис. Чолаачы шуптузу кирерин манап алды. Өөреникчилер аразында болза-даа бичи, ырбыска уруглар бар, автобуска кирип келирге, буттары черде дегбейн, улус аразында астына берген чоруур болду. Харын-даа автобус «Востоктан» эвээш пассажирлиг келген болгаш, чолаачы артыкы, мурнуку эжикти катая ажадып тургаш, шупту улусту тырып алды.

Бо байдалдың бергезин, ол ийи дугаар школада өөренип турар ажи-тол хүннүң-не ыңчалдыр автобуска бергеджилип олурар. Солагай талакы дачаларже «Газельдер» чүге маңавазыл? Олар чүгле хоорай иштинде пассажирлер дээш чаржып халдып турарлар. Бичи өөреникчилер кыжын канчаарыл? Мону хоорай чагыргазы өөренип көөр болза эки-дир.

Байыр-оол Монгуш,
Кызыл хоорай.

Комсомолдун 100 чыл оюнга

ТУРАСКААЛДА ЧАЖЫТ ЧАГАА

1968 чылдың чазынында «Тываның аныяктары», «Шын» солуннарга «Комсомолчуларны, аныяктарны Кызыл хоорайның тудугларыңа ажилдаарынче чалап тур!» деп чарлалдар үнүп турган. Чаңгыс чер-чурттуглар үш кижилер хоорайга келгеш, «Кызыл тудуг» деп организацияга ажилдай бердивис. Ол чылдарда хоорайның тудугларыңа тудугжулар шупт чедишпес, колдуунда-ла соңгаардан келген кижилер ажилдап турган. Кызылывыс ыңчан бичи хоорайыгаш-ла болгай. Ленин, Кочетов кудумчуларында каш санныг «хрущевка» бажыңнардан өскелери чер бажыңнар.

Республиканың аңгы-аңгы булуңнарындан дыка хөй аныяк оолдар, кыстар хоорайның тудугларыңа ажилдап эгелзэн. Херээжен тудугжулар Чехов кудумчузунда ниити чуртталга бажыңыңа шупту дөрт каадын эжелепкен, а бистер, эр тудугжулар, хавак кырында Улуг-Хем кудумчузунда (ам Кечил-оол кудумчузу) чаа туткан беш каадыңыңа ниити чуртталга бажыңыңа чурттай бердивис.

Апрель ай эгезинде дуржулгалыг тудугжу Чайдып Содунамович Салчактың удуртулгазы-биле он аягы аныяктар 24 дугаар уруглар садының тудуун, таваандан эгелзэш, тудуп эгелей бердивис. Бригадиривис Чайдып

Содунамович 1960-1970 чылдарда ажилдап чораан Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжулары Сандан, Калзан деп улуг өгбелеривистиң өөреникчизи деп билип алдывыс. Дуржулгалыг бригадиривис ачызында тууй-бу-биле ханалар салырын кыска үе иштинде шигээдип ап, ийи каа уруглар садының бажыңын тудуп доозупкаш, сентябрь айда шеверлекчилер бригадасыңа хүлээдип бердивис.

Октябрь айның 29-та азы комсомолдун тургустунганындан бээр мугур бежен чыл болур оюн таварыштыр эки ажилдаан комсомолчуларны мактап, хүндүлел бижиктерни-даа тывыскаан. Оон мурнунда хүн, октябрь 28-те, кады ажилдап турар эжим биле мени конторага келирин кадрлар килдизиниң начальниги дыңнаткан. Кадрлар өрээлинге кире бээривиске, «Кызыл хоорайның комсомол комитетиниң даалгазы-биле келдим» — деп, аныяк орус эр бистиң-биле хол тутчуп, мендилешкеш: «Даарта октябрь 29-туң эртенинде Кызыл партизаннарың тураскаалын оя үттээш, 2018 чылдың комсомолчуларыңа чажыт чагаа сугар. Ол чагааны 2018 чылдың октябрь 29-та комсомолдун

тургустунганындан бээр мугур 100 чыл оюнда уштур» — дээш, эртен он шак үезинде тураскаал чаныңа чедип кээривисти, ол чагааны Кызыл партизаннар тураскаалыңа сугарыңа кир-жививисти дыңнатты.

Октябрь 29-та Кызыл партизаннар тураскаалыңа баарывыска, ВЛКСМ-ниң Кызыл хооркомунуң секретары баштаан элзэн хөй кижилер, ол ышкаш тележурналистер база келген болду. Шупту-ла тураскаалче кылаш-тажыптывыс, тележурналистер дораан-на тырттырып эгеледи.

Тураскаалдың хүн үнер талазын чугай-биле дөрбелчинней шыйгаш, бетон хана үттээр компрессорнуң шиш баштыг маскасы-биле ханызы дөртөн сантиметр кылдыр дөрбелчинней үттептивис. Кылагар материал-биле ораап каан чажыт чагааны сукаш, тууй-бу-биле дуй салгаш, кырындан билдинмес кылдыр цементилиг малгаш-биле чааптывыс.

Тележурналист бистерге: «Бо кежээ телевизорга көргүзөр бис, дамчыдылганы көөр силер» — дидир. Кежээ ниити чуртталга бажыңыңа телевизор көөр өрээлинге кирип келгеш, дежурныйдан телевизорну кыпсып бээрин диледивис. Дамчыдылга-даа эгелзэн. Кызыл парти-

заннар тураскаалының чанында турар улустар-даа, бистер-даа караңадыр маңаажып турар болдувус, эжим-биле аажок-ла каттырышкан бис. Телевидение-ниң архивинде бежен чыл бурунгаар үндүрген ол дамчыдылга бар боор оң.

2018 чылдың октябрь 29-та комсомолдун тургустунганындан бээр мугур чүс чыл оюнда ол чажыт чагааны тураскаалдан уштуп, чагаада чүнү бижип каанын амгы үениң аныяктарыңа сонуурадып, байырлыг байдалга номчул көргөн болза.

1968 чылда чагааны тураскаалга суп кааш, 2018 чылга чедир чурттаары биске дыкала ырак ышкаш сагындырган. Чагааны кады сукаан эжим Ак-Довурактан, адын Мандараа дээр, кедергей дыдыраш кара чаштыг, чаражы аажок эрескежээ эр чүве. Хөөкүй эжимниң «адының бажы» эрте хоя бергенин орайтадыр дыңнап каан мен.

Алдан ажыг чылдар соңгаар хоорайның тудугларыңа ажилдап эгелзэн хып дээн он-он аныяк оолдар, кыстар харназыны улгаткыже чедир Кызыл хоорайның тудуг талазы-биле хөгжүлдизинге дыка улуг үлүхузуң киригеннер. Чеден, сезен чылдар үезиниң хөгжүлдизинге

бодарга, оожум-даа болза, сөөлгү чылдарда найысылал Кызылывыс бурунгаар сайзырап, элзэн аян-шинчи кирген, төп кудумчулары арыг-силиг.

Кызылывыс Тыва Республиканың найысылалы, тыва чоннуң культуразының көрүнчүү, чоргааралы-ла болгай. Хоорайывыс чараш, арыг-силиг болза, даштыкыдан, иштикиден келген аалчылар магадаар, тываларның культуразы бедик чон-дур деп чугаалажыр.

Алдан, чеден чылдарда хоорайның кандыг-даа ажил-агы адырларыңа соңгаардан келген хамаатылар колдады ажилдап турган болза, ам бо үеде кандыг-даа ажил-агы черлеринде тыва аныяк оолдар, кыстар ажилдап турар. Дыка-ла магадап, чоргаарланып чоруур-дур мен.

Тыва аныяктар эртем-билигге кедергей чүткүлдүг, ажилгыр-кежээ, Тыва чуртун, чонун делегейге алдаржыдып чоруур талантылыг артистеривис, спортчуларывыс аныяктар хөйдүр. Эр хейлер!

Комсомолдун мугур чүс чыл оюн таварыштыр Тываның бүгү аныяктарыңа байыр чедирип, тыва чурт увустуулам сайзырадып, бурунгаар депшилгелиг, чүткүлдүг болуруңарны кыйгырдым!

Дырысын-оол БИЧЕ-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

«Шын», «Тувинская правда» солуннарның

ЧЫЛЫГ, ЧЫРЫК-БИЛЕ ХАНДЫРЫЛГАВЫС

Республиканың Одаар чүүл болгаш энергетика яамызының берген медээзи-биле алырга, бүгү кожууннарда 2018-2019 кышкы одалга сезонунга белеткелге хамаарышкан хемчеглерниң планы 78 хуу күүсеттинген. Чылыг-энергетика, чуртталга-коммунал ажил-агыы болгаш социал адырже ниитизи-биле 384 млн. рубльди үндүргөн. Бо хуннерге чедир 298 млн. рубльди шиңгээткен. 316 одалга төвү, ооң иштинде дөрт улуг котел база бир Чылыг-электри төвү, чуртталга-коммунал ажил-агыының 9 котелу, социал адырның 302 одалга төвү республиканың чурттакчы чонун чылыг-биле хандырып эгелзэн.

«Тывазэнерго» акционерлиг ниитилелдин септелге ажилдарына 54, 3 млн. рубльди аңгылап берген. Ооң түңнелинде 96 хуу септелге ажилдарын чоруткан. 47 километр хем-чээлдиг чылыгылга шугумунуң хоолайларын, 1085 электри чагыларын солаан, бүдүрүлгениң электри, чылыг хандырылганын чорудуп турар техниктиг дериг-херекселдеринге 69 капиталдыг септелгени кылган. Ак-Довурак, Хову-Аксында котелдарга капиталдыг септелгени чоруткан. Чаа-Хөлде одалга черинде септелге ажилдары уламчылап турар. Республиканың 13 кожууннарында 30 хире чедери берге суурларже 14 682,6 тонна хөмүр-дашты сөөрткөн. Оон аңгыда «Социал хөмүр» деп төлөвилел-биле хөй ажи-төлдүг 1 010 өг-бүлөгө тус-тузунда 2 тонна хөмүр-дашты үлөп, 41 өг-бүлө 4,8 куб одаар ыяшты сөөртүп чедирер. Октябрь 11-ниң медээзи-биле алырга, кышкы одалга сезонунга республика 97 хуу белең.

Ындыг-даа болза, кас оруу дег каалама чүве каяа турар. Кышкы одалга сезонунда чылдың-на бир-те нарын айтырыглар база тургустунуп кээр болгай. Найысылал Кызылда кышкы одалга сезону сентябрь 15-те эгелзэн. Колдуунда шупту каат бажыңнар чылыг-биле хандырылган. Чүгле чаа ажылгалга кирген объектилерге, а ол дээрже Московская 116 база 117 дугаарлыг чурттакчылыг 5 каат бажыңнарже чылыгны база изиг суг хандырылганын кошпаан. Ындыг-даа болза бо материалды парлалгага белеткеп турувуста, изиг сугну, чылыгны үстүндө ады кирген оран-саваже кирипкен болду. Чурттакчы чон үрде манап келгени берге айтырыг бирги ээлчегде — изиг суг дээш Тываның Чазаанга өөрүп четтиргенин илередип турар. Чүге дизе бо бажыңче июнда көжүп кирген чурттакчыларга, ылаңгыя улуг назылыг кижилерге 4 ай дур-

54 өг-бүлө азы 132 кижинде бо хуннерде чурттап турар.

Кышкы одалга айтырыгларынга хамаарышкан бүгү ажилдарны Тываның Чазаа болгаш Одаар чүүл база энергетика яамызы шиитпирлеп, хемчеглерни ап чорудуп турар. Республиканың кожууннарында байдалды база шыңгы хыналдага алган. Улуг-Хем кожууннуң төвү Шагаан-Арыгда Октябрьская кудумчузунда чылыг хоорзаларын каңнап, дуңзаалаар ажилдар доозулган. Ниитизи-биле 9 социал объектинин база ол-ла кудумчуда каат бажыңнарның чылыг хандырылганын чорудуп турар 700 ажыг метр хоорзаларын септел чаарткан.

— «Тываның Чазаанда кышка белеткел талазы-биле штабтың кежигүннери республикада кышка белеткел ажилдарын доктаамал хайгаарап турар. Ындыг-даа болза септелге ажилдарын саададып турар чылдагааннар

хөй. Хүлээнип алган ажылын бүрүнү-биле күүседип шыдавас дагдыныкчы организацияларның буруузу база бар. Оларның-биле чардынган керээ, дугуржулгаларны соксаткаш, катап конкурс чарлааш, өске бригадаларны ажилдадып эгелээринге чедир хөй үени чидирип турганывыс шын» — деп, ТР-ниң одаар чүүл болгаш энергетика сайыды Роман Кажин-оол тайылбырлап турар.

Кожууннарда башкарыкчы компанияларның ажылы база нарын байдалда. Оон аңгыда септелге ажилдарын чорудар ажилчыннар бригадалары шуут чок деп болур, чүгле директор-биле бухгалтер ажилдап турар компаниялар база бар. Оларның ажил-ижи ийи-чаңгыс кыдындан кижилерни хөлөзилеп алгаш, каат бажыңнарда септелге чорудуп турары-биле кызыгаарланып турар. Ынчангаш башкарыкчы компанияларның ажылы найысылал Кызылда база кожууннарда-даа шуудавайн турарының бир чылдагааны ол.

Кызылда чаагайжыды туттунган каат бажыңнарның чүгле 30 хуузу кышка белең деп паспорт-

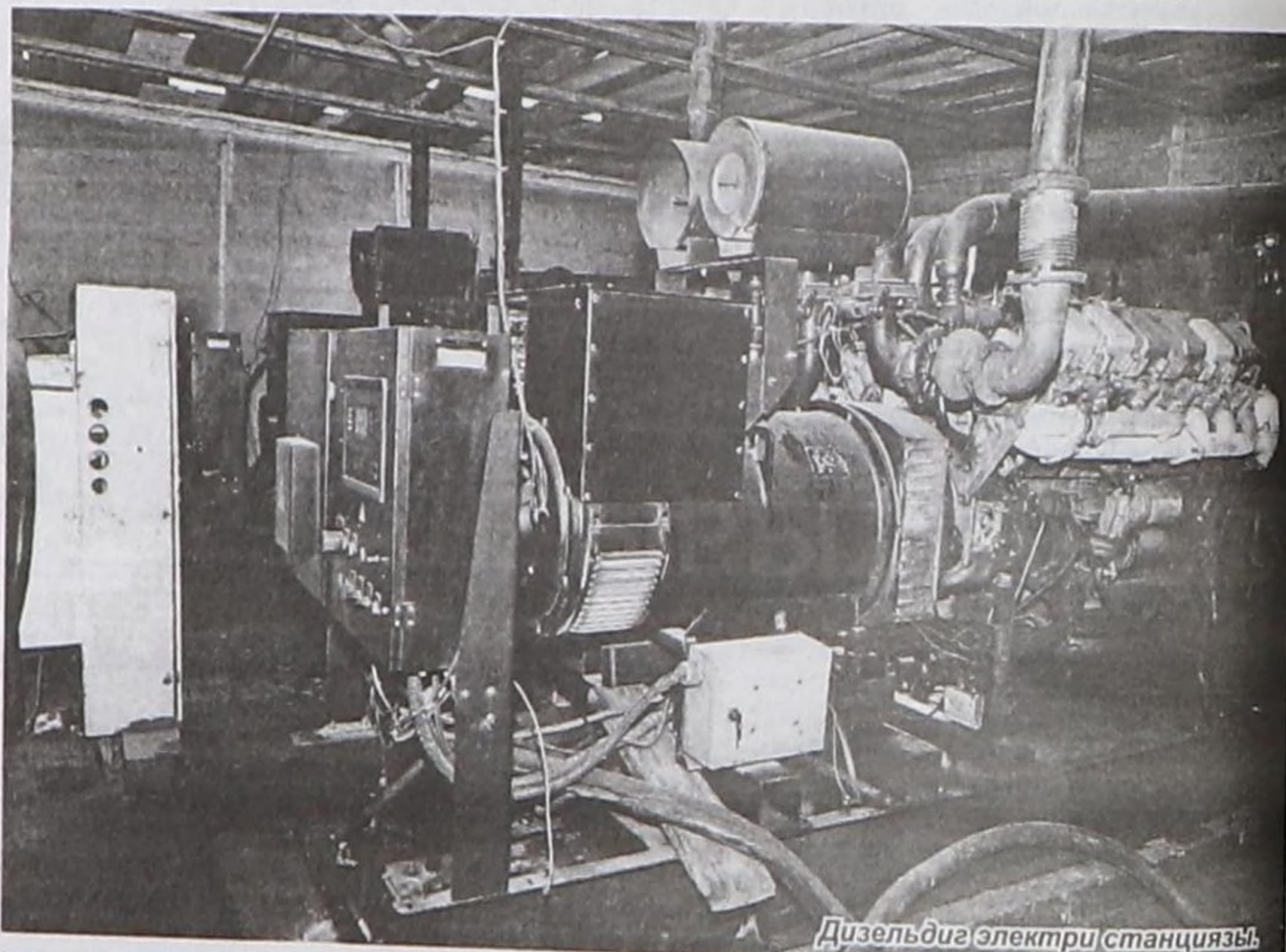

Мөңгүн-Тайга кожууннуң чагырга даргазы Александр Донгак

орун кадыр-берт, чедери берге суурларны чырык-биле хандырып турар дизельдиг электростанцияларының ажылынга хамаарыштыр шиитпирлээри нарын айтырыглар бо-ла тургустунуп кээр. Ниитизи-биле республиканың 6 кожуунда: Тожу, Тере-Хөл, Мөңгүн-Тайга, Бии-Хем, Эрзин болгаш Каа-Хем кожууннарның 13 сумузуна дизель-биле ажилдаар 23 станция бар. Оларның аразында эң хөй солярка чарыгдар база улуг хемчээлдиг деп санадыр электростанцияларга Тожу,

чагаазы болур.

Чагаада бижиттинген факт-барымдааларны хынап көрбүшаан, Мөңгүн-Тайга кожуунда кышка белеткел болгаш дизельдиг станцияның ажылы-биле таныжып чедердивис. Кожуун төвү Мугур-Аксыга кезээ хүн ажа бергенде халдып кирип кээривиске, суурнуң бажыңнарының көзенектерин өттүр «Ильичини сайылгааннарының» чырык кестүп, чивеңейнип тур. Шуут-ла «караңгы Мугур-Аксы» деп чүүл шынга дүүшпес болду.

Дизельдиг электростанциязы

тарны холга алган. Ындыг-даа болза чылыг хандырылганын каат бажыңнарже колдуунда 100 хуу берипкен. Шагаан-Арыгда кышка белеткел 50 хуу, чурттакчылыг бажыңнарны харыялап турар башкарыкчы компанияларга Чылыг-электри төвүнүн специалистеринин магадылал чагаазынга үндөзилээш, «кышка белең» деп паспорттарны тывыскан. Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы-биле Ак-Довурактын муниципалдыг эрге-чагырга органнары-биле Чылыг-электри төптөри кышка 100 хуу белеңин бадыткап шыдаан. Муниципалдыг тургузулгаларның 11 одалга төвүнге октябрь төнчүзүнге чедир Россияның техниктиг хайгаарал чорудар талазы-биле албан чери чөлшээрелди берип, паспорттарны тыпсыр.

ЧЫРЫК ЧҮГЕ ӨЖҮП ТУРАРЫЛ?

Кышка белеткел үезинде

Мөңгүн-Тайга болгаш Тере-Хөл кожууннуң Кунгуртугну хамаарыштырып болур. Бо черлерде 4 мегаватт күштүг генераторлар бир чылда 12-13 млн. киловатт шак электри энергиязын ажилдап үндүрүп турар.

Чурттакчы чонну чырык-биле доктаамал хандыра дээш, хондур-дүндүр барык 24 шак дургузунда тура дүшпейн ажилдап кээр дизель генераторларга септелге ажилдары эргежок чугула болбайн канчаар. Ооң уламындан электри чырыгы үзүктелі бээр таварылгалар удаа-дараа болуп турар. Мөңгүн-Тайга кожуунда дизельдиг электростанцияда ажилдап турар инженер, энергетиктерниң ажылы эң чымыштыг болгаш чурттакчы чондан хөй хомудалдарны дыңнап чоруур. Ооң бир бадыткалы чоокта чаа октябрь 16-да «Шын» солунга Адыг Хертектиң «Караңгы Мугур-Аксыга канчап чурттаарыл?» деп айтырыгы

Кожууннуң чагырга даргазы Александр Донгактың биске тайылбырлааны-биле алырга, Ярославль хоорайга бүдүрүп үндүргөн ЯМЗ-240 база ЯМЗ-850 деп 315 киловатт күчүлү дизельдиг 3 станцияның дузазы-биле «Энергетик» деп муниципалдыг бүдүрүлгө суурну чырык-биле хандырып турар. Ол ышкыш чүгле онза байдалдарда ажилдадыр болгаш доктаамал курлавырда турар солярка-биле ажилдаар бир станцияга эрткен чылын капитал септелгени чоруткан.

Бүгү суурда 4 муң хире кижик адаккы, үстүкү база ортаа суур деп үш аңгы кудумчуларда чурттап турар. Суурга электри энергиязының чарыгдалы көвүдөп, дизель-биле ажилдаар электростанцияларның күчү-күжү суларап эгелээр, ону курлавырлап, сандан үнүп үрелбезин дээш дыштанды

Айдаш Саая дизельдиг электростанциязының слесары.

гузунда изиг суг хандырылганы чок чурттаары берге турганы билдингир. «Аварийлиг болгаш эргижирзэн бажыңнардан хамаатыларны өскээр көжүрери деп программа» таварыштыр чурттаар оран-савага чединген

эвээш эвес. Чижээлээр, чурттакчы чоннуң талазындан чылыг, чырык хандырылганы дээш төлөвирлер эвээш кирип турарындан, артык кезектер садып алыр акша-төгөрикке кызагдады бээр дээш чылдагааннар-ла

хаттышкан рейдизи

КАНДЫГЫЛ?

хандырылганын Мугур-Аксы турар тарадыр үлөп берип турар 12 подстанцияны ара-андан дөрт подстанцияны түрүндө өжүрүп турарындан, бир кылымдык бажыңнарның чуртта-чылары караңгы, сайылгаан кык бажыңнарда олурар ужурга келер турары чөптүг.

Кожуун төвү Мугур-Аксын 100 хуу электри энергиязы-биле хандырып шыдаваз болганының база бир чылдагааны — чоокта ЯМЗ-240 маркалыг дизель-мотор ажилдаар бир станцияның дандан үнүп, үрелгени болур. Ынчангаш Тываның Чазаның болгаш Одаар чүүл база энергетика яамызының дузазы-биле арнаулудун машина заводунан солярка-биле ажилдаар станцияның шимчедикчизин адып алыр дугайында керээ-чарган. Ону октябрь айның ончүзүндө эккелгеш, эптеп тургузуптарга, Мөңгүн-Тайга кожунга чырык хандырылганы-биле байдал экижи бээрүгүгү.

Мөңгүн-Тайгада дизельдиг электростанцияның директору Аян Сундуйнун бодалы-биле чырык, чурттакчы чонга чедин-ир, делгереңгей тайылбырны турдары чугула. Бичии-ле чырык хандырылганы үзүктөли ээрге, ол дораан-на эрге-чарганы, мында ажилдап турар инженерлерни чон буруудадып эгелээр боор-дур.

«Солярка күжү-биле ажилдаар электри станциялары 24 киловатт иштинде тура дүшпес, 8 киловатт дургузунда 5000 киловатт

Мөңгүн-Тайга кожунун чуртта-кчы чону: «Өвүр кожунунун Саглы суурда чырык доктаамал хып турар, адаарганчыын. Чүге Саглыдан электри чагыларын Мугур-Аксынче кири кылып-каш, чырык хандырылганының айтырыгларын үзе шийтирлеп шыдаваз чор» — деп бодалды база илередип турар.

«Ону чугаалаарга-ла, белен ышкыш, херек кырында эң аар, 800 млн. рубль өртөктүг төлөвилел болур. Ук айтырыгны Тываның Одаар чүүл болгаш энергетика яамызы-биле база сүмележи чугаалажып турган бис» — деп, кожунун баштыңы Сандро Салчак биле чагырга даргазы Александр Донгак бир үн-биле харыладылар. Оон орнунга Барыын-Хемчик кожунунун Кызыл-Мажалык суурдан электри удазынын бээрүгүгү эгелээр-биле ажилдап кылган төлөвилел оон чиик өртөктүг. Чер аразы база ырак эвес: 150 км. Кожачыдар Алтай Республиканың Кош-Агачтан Кызыл-Хая суурга чедир, а оон соонда Мугур-Аксынга чырык хандырылганын эгелээр улуг төлөвилел база бар. Ындыг-даа болза ол шупту амдызында саазын кырында болгаш сая-сая акша-хөреңги негетинер төлөвилелдер болур. Оларны кажан боттандырып эгелээр деп айтырыгга амдызында кым-даа хары берип шыдаваз.

ТҮҢНЭЛ СӨС ОРНУНГА

Ам канчаар, «даартагы чагдан бөгүгү өкпө дээр» деп үлөгер домакты сактып кээр болза, алызы барып бо хире ырак-узак черге хүн батареа-зы-биле ажилдаар электри станциязы чугула херек дээрзин кожунун удуртулганы билип турар. Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун саналы-биле 2018 чыл «Биче суурларны хөгжүдериниң чылы» кылдыр чарлаттыган. Бо эпиг арганы ажыглап, Мөңгүн-Тайга кожун чагырганы Мугур-Аксындан ырак эвес Тоолалыг суурга 400 киловатт күчүлүг биче хемчээлдиг хүн херелдериниң күжү-биле ажилдаар электростанцияны тудар дугайында төлөвилелди камгалап алган. Бо хүннерде тудуг ажилдарының 30 хуузу кылдыгын. Амгы үеде хүннүң энергиязын хүлээп, чыып алыр панельдерни Мөңгүн-Тайгаже сөөртүп эгелээр ажилдар артканын кожунун чагырга даргазы Александр Донгак чугаалады.

Россияның өске регионнары Саха Якутия, Алтай край база Саратовта хүн херелдериниң күжү-биле ажилдаар электри станциялары каш чылдар бурунгаар-ла чедишкенин ажилдап эгелээн. Моон алгаш көөрге, Мөңгүн-Тайга кожунга хүн, суг болгаш хат күжү-биле ажилдаар, делегейниң чамдык чурттарында улуг хөгжүлдени алган, (гибрид) азы холушкак хевирниң электри станциялары келир үеде черле кедилиг болуру билдингир-дир.

Мерген ОНДАР.

Виктория ЛАЧУГИНАНЫҢ тырттырган чуруктары.

ШИИТКЕКЧИЛЕРНИҢ ЭРГЕ-АЖЫЫН КАМГАЛАП

2018 чыл — ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелинге юбилейлиг чыл. Чаа Россияның эрткен төөгүзүндө, 1990 чылдарның төнчүзүндө суд системазы белен эвес амырдалды чурттап эрткен. Шииткекчилерниң хоойлуда көрдүнгөн эрге-ажыы камгалаптынмаан, материал-техниктиг хандырылганы кошкак, оран-савазы тар, кызыы, кадрлар чедишпес турган. Тывага Шииткекчилер чөвүлели 1993 чылда тургустунган. Бо чылдар дургузунда бүдүн чурттадык хөй өскерлишкенин болган. Оон-биле чергелештир суд системазы, хоойлудурумнер база өскерилген.

ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң 25 чылдаанын тураскааткан байырлыг хурал ТР-ниң Дээди Судунга октябрь 19-та эрткен. Аңаа ТР-ниң Дээди, Конституция, Арбитраж судтарының, Юстиция яамызының, Суд департаментиниң эргелелиниң төлээлери киришкен.

ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң даргазы, ТР-ниң Дээди Судунун даргазының хүлээлгезин күүседип турар Валерий Ондар сөс ап, хуралды айткан.

— 1991 чылда РФ-тиң Дээди Судунун даргазы Вячеслав Лебедевтиң эгелекчи саналы-биле бирги бүгү-российжи шииткекчилер съездизи болган. Ол ынчан октябрь 17-18 хүннеринде РФ-тиң Шииткекчилер чөвүлелин тургузар дугайында шийтирнү хүлээп алган. Чөвүлелдиң бирги тургузуун 1991-1993 чылдарда хевирлээн.

Тывадан РФ-тиң Шииткекчилер чөвүлелиниң бирги тургузуунун кежигүнүгө соңгуткан баштайгыларның бирээзи, ТР-ниң чаа тургустунган Шииткекчилер чөвүлелиниң (1993-1997 чч.) даргазын Тыва АССР-ниң Кызыл хоорайның улусчу судунун шииткекчизи Марина Доржу соңгуттурган.

ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң дараазында чылдарда даргаларына Закирхан Валишин (1997-1999 чч.), Светлана Аракчаа (1999-2002 чч.), Хээлиг Тулуш (2002-2004 чч.), Анна Абрамова (2004-2008 чч.), Алекс-маа Салчак (2008-2012 чч.), Александр Егоров (2012-2016 чч.) олар ажилдап турган.

ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң даргаларына, кежигүннеринге суд системазының ажилдакчыларының эрге-

ажыын камгалап, идепкейлиг ажилдап турганыңар дээш өөрүп четтиргенивисти илередип тур бис — деп, байырлалдың төөгүзүн таныштырган соонда, шаңналдарны тывыскан.

«РФ-тиң суд системазының алдарлыг ажилдакчызы» атка ТР-ниң Дээди судунун шииткекчизи Любовь Дамдын, «За безупречную службу» медальга ТР-ниң Дээди судунун шииткекчизи Айлана Тулуш, «За усердие» II чергениң хөрек демдээнге халажылгада хүндүлүг шииткекчи Надежда Күжүгет, ТР-ниң Дээди судунун шииткекчизиниң дузалакчызы Виктория Саая, килдис эргелекчилери Алдынкыс Донгак, Ольга Чымбал-оол олар төлөпиг болган. РФ-тиң Суд департаментиниң, ТР-ниң Дээди Судунун, Шииткекчилер чөвүлелиниң хүндүлел бижиктери-биле шыгараан ажилдакчыларны база шаңнап-мактаан.

ТР-ниң юстиция сайыды Аяс Оюн Кызыл хоорайның 5 дугаар суд участкагунун эптештирилге шииткекчизи Аяс Ооржакка, Кызыл хоорайның 2 дугаар суд участкагунун эптештирилге шииткекчизи Максим Оюнга шынзылгаларны тывыскан.

Тываның Шииткекчилер чөвүлелиниң баштайгы даргазы Марина Доржу республикага суд системазы канчаар ажилдап турганының дугайында сактып чугаалаан. «Чээрби беш чылдың нүүрүндө көөр болза, баштайгы чылдарда бистиң чөвүлел «кара угаан-биле» ажилдап турган деп болур. Амгы үеде дег доктаал-саавыр турган эвес. Тозан чылдарның эгезинде судтарның материал-техниктиг хандырылганы база чогулгалыг эвес турган. Кызылдың хоорай судунга ажилдап турган үемде, шииткекчилер чагаа хаптарын, маркаларны безин боттары садып турган таварылгалар хөй. Ынчан Конституция, Арбитраж, Эптештирилге судтары-даа турбаан, чөвүлелдиң кежигүннери район судтарының 7-8 хире даргалары тургустунуп келген айтырыгларны шийтирлеп турган. 1990 чылдарда Тываның бирги Үндезин хоойлуун бижип турар үеде оон төлөвилелинге шииткекчилерни томуйлаар азы ажылындан хостаар эргени тус черниң эрге-чагырга органнарына берип каан турган. Ол үеде бис аңаа чөпшээрешпейн, парламенттиге айтырыгны көдүрүп тургаш, шииткекчилерниң хамаарышпас чоруун чедип алган бис».

ТР-ниң Дээди Судунун кеземче херектериниң талазы-биле

суд коллегиязының даргазы, Шииткекчилер чөвүлелиниң 2002-2004 чылдарда даргазы Хээлиг Тулуш:

— Мени ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң даргазынга 2002 чылда соңгуп алган. РФ-тиң Шииткекчилер чөвүлелдериниң дугайында федералдыг хоойлу езугаар Тывада Шииткекчилер чөвүлелинге Дээди Судтан — 2, район судтарындан — 3, Конституция, Арбитраж, Эптештирилге судтарында болгаш халажылгада шииткекчилерден 1-1 төлээ кирип турган. Ынчан чаа тургустунган чөвүлел кандыг чурум-биле ажилдаары тода эвес турган. Кол ажылывыс — ажилды канчаар шын тургузары болгаш сайзырадыры. Шииткекчилерниң улуг чыыштарын Россияның биле Тываның ыдык ырыларындан эгелээр кылдыр шийтирлээни-вистен аңгыда шииткекчилерниң дузалакчыларының акша-шалыңын өстүрерин, бажың-балгат хандырылганын, санатор-курорт эмнээшкенин дээш оон-даа өске айтырыгларны өөренип, ону шийтирлээр оруктарны тып турган бис. Суд системазының ажил-чорудулганының дугайында солун, «Вестник правосудия» сеткүүлдү база үндүрүп эгелээн — деп чугаалаан.

Хээлиг Тулуштуң билдиги удуртулганы-биле массалыг информация чепсектериниң ажилдакчылары-биле сырый харылзааны тудуп, судтун ажык-чарлыг чоруун чедип алган шииткекчилерниң бирээзи.

Юбилейлиг чылга тураскааткан чырыдышкын, шинчилел, спортчу болгаш культурлуг хем-чеглерге республиканың шупту судтарының коллективтери идепкейлиг киришкен. ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлели — хөй-ниити организация. Аңаа чүгле идепкейжи туруштуг кижилер ажилдаар. Шииткекчилерниң ажылын экижидер дээш, чөвүлелдиң даргалары болгаш кежигүннери кол ажылындан аңгыда боттарының хостуг үезин, күжүн, сагынын ынаар салып турар болгай.

ТР-ниң Шииткекчилер чөвүлелиниң, Квалификастыг коллегиязының, Шылгалда комиссиязының даргалары ажил-чорудулганының дугайында тус-тус илеткелдерни кылган. Байырлыг хурал спортчу маргылдааларның тиилекчилерин шаңнап-мактаары-биле доозулган.

Шончалай ХОВАЛЫГ.
Арслан АРАКЧААНЫҢ
тырттырган чуруу.

Мөңгүн-Тайганың дизельдиг электри станциязының директору Аян Сундуй.

ак иштинде доктаамал ажилдап кээр. Автомашинага-даа болза 100 муң км. эрткен соонда, албан септелге негетинер болгай. Бисте ажилдап турар дизель станциязын бүдүрүп илдүргөн завод боду безин генераторга хамаарыштыр чүгле 1000 киловатт шак ажилдаар кагадылалды берип турар азы ай ажилдаан соонда капитал септелгени эртер уjurлуг деп айтып турар. Бо айтырыгларны он эки билип алыр болза хомулалдар, үндезин чок чагаалар турбас-тыр ийин» — деп, Томск хоорайга «дизель машинизи» деп эртем-билигни чедип алган, Тере-Хөл кожунунун Кунгуртуг суурга база мындыг хевирлиг станцияга ажилдап турган арга-дуржулгалыг инженер Аян Сундуй тайылбырын берип турар.

Бо материалды журналист эжимниң — Т.К. Чигденниң юбилейин уткуштур белеткеп турган мен. Ынчалза-даа билдинмес чылдагааннарның ужу ол барык үш чылдың дургузунда парлаттынмайн келген. Бөгүн ынчангы белеткеп каан материалдың доврак-доозунун база катап «кактап», эжимниң дугайында сактыышкынымны номчукчулар-биле үлежир бодадым мен.

Танов Кыргысович Чигден-биле өңүк, эш-тала апарганывыс төөгүлүг чүве. Белек Ооржак, Олчат-оол Монгуш, Ольга Сандараа, Алдын-оол Монгуш, Галина Маспык-оол, Урана Базыр-оол, Чечена Булытова, Чечек Донгак, Каң-оол Сат, Танов Чигден база бо одуругларның автору чаңгыс үеде шуптуvus республиканың хоочун солуну «Шын» солунга 1995 чылдың июль 1-де ажилдап кирдиги. Ынчан бистин эскергенивис-биле алырга, ук редакцияның чогаадыкчы ажилдакчыларының эң-не аныяктары — Светлана Сүүр-ооловна Монгуш, Вера Ооржаковна Куулар, Надежда Санчыдаровна Эргеп база Николай Сатович Базыр, а артканнары дээрже колдуунда 60-70 хар үези улуг назылыглар чыылган күрүне албан чери болчук. Бис моон мурнунда ажилдап турган организацияларывыска мындыг байдал турбааның ужурундан аравыста мону элдепсинип чугаалажып турдуvus. Сөөлүндө шупту чыгылып алгаш, ону сайгарып, түңнел үндүрүп көөрүвүске, парлалга шугумунга бүгү назынында ажилдаан А.А. Дүгержаа, А.Х. Аир, Т.П. Хертек, С.К. Хертек, Г.Ш. Монгуш, К. Череве, Охемчик Ондар, М.М. Саая, М.К. Калчан, Д.Т. Дамба-Хуурак баштаан бир бөлүк, шынап-ла, тыва парлалганың езулуг «чааннары» болур журналистерниң одуруунга каттыжып кирген болдуvus. Бир-ле дугаарында эскергенивис — езулуг-ла чогаадыкчы сагыш-сеткил-биле чепсегленген, кончук эп-найыралдыг, бот-боттарын кандыг-даа байдалда деткижип билер, шыңгы негелделиг, быжыг тура-соруктуг коллектив болду. Хүннүң-не солунуң арыннарынга парлаттынып үнген материалдарның шынарын, бирик демдектериниң шын, меге салдынганын, домак бүрүзүнүң чедер-четпес талаларын сайгарып кээр чүве-ле болгай. Бо дээрже редакцияның бодунуң чаңчылчаан, бижиттинмээн хоойлузу ындыг турган хевирлиг. Ынчангаш «Шынның» шыңгыы школазын эрткенивиске сеткиливис өөрүп чоруур, мындыг бис. Кайгамчык солун болгаш кижилерге чаагай, хүндүктелдиг сеткилдиг, профессионал журналистер-биле эгин кожа кады ажилдаар аас-кежиктиг болган бис. «Шын» солунга ажилдап чораан чылдарывыс бистерге эң-не эргим болгаш уттундурбас үелер болуп, сактыышкынывыста чырып арткан болгаш, олар төнмес-даа.

Оон бээр дыка-ла хөй суг агып баткан. Үстүндө ады кирген, ынчан чаңгыс хүн ажилдап кирген эш-өөрлериwистен бөгүнге чедир колдуунда Танов Чигден-биле иелээ «Шын» солунуң номчукчуларынга доктаамал бараан болбушаан, ынак солунувуска шынчы болуп, бөгүндаа ооң-биле халбактанчып, чогаадыкчы үлүүвүстү барык-ла 20 ажыг чылдар дургузунда үзүктел чокка кирип чор бис.

Баш бурунгаар чугаалап каайн. Ынчан «Шын» солунуң редколлегиязы Т. Чигденниң арга-мергежилин, чогаадыкчы салым-чаяннын дораан эскерип көргени ол боор оң. ажилдап эгелээниwистен таптыг-ла үш-ле ай эрткенде, 1995 чылдың октябрь 1-де, бистиң аравыстан доп-ла дораан килдис эргелекчизинче (редакторунче) депшээн кижиги бо-ла болгай. Ук үеде чамдыктарывыска ол сагылга-чурум талазы-биле үлегер-чижек-даа болуп турду ийин. Танов Кыргысовичиниң дорт өөреникчилери Каң-оол Сат, Олчат-оол Монгуш олар. Каң-оол Сат 2017 чылда «Тыва» солунуң кол редактору, ооң мурнунда «Шын» солунуң оралакчы редактору, харысалгалыг секретары болуп база ажилдап турду.

Журналист эживис дугайында

ПАРЛАЛГАГА БАРААН БОЛБУШААН...

Тыва журналистикада дыка хөй солун аттар бар. Журналистер чон аразында чоруур болгаш, кезээде көскүлөң, оларны шупту билер, чаңгыс кижиниң эки талазын шилип алыры берге. Ынчап кээрже 2017 чылда бистиң коллегавыс бодунуң улуг юбилейин болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазының 60 чылын демдегледип эрттирген. Ынчангаш «Шын» солунга 1995-1999 чылдарда кады ажилдап чораан өңнүүм дугайында бижир ужурулуг апардым. Журналистиң адын адап, өскээр чугаалаарга, биографтыг очеркти бижип тургаш, ооң ниитилел-политиктиг айтырыглар талазы-биле парлалгага бижээн дыка хөй сайгарылгалыг материалдары болгаш чечен чугаалары, очерктери, репортажтары, тайылбырлыг чүүлдери сөөлүгү 20 ажыг чылдар дургузунда аажок чедимчелиг болган деп бодаар мен. Улуг сонугал-биле ооң материалдарын номчуур кижилер хөй деп билер мен, оларның аразында мен база бар мен. Т. Чигденниң чогаадыкчы талантызы аажок бедээн болгаш делгемчээнин эскерип, ынчан республиканың эң-не хөй, 9-10 муң тиражыг турган «Шын» солунга чаа саналдарны болгаш бодаалдарны кирип турганы-биле хөй номчукчуларга ооң материалдары таарымчалыг болуп турарын эскерген мен. Журналистиң ажил-ижинге профессионал деңгелге чедир ооң өзүп келгенин демдеглээри эргежок чугула. Танов Кыргысович үнелиг болгаш херек сөстери-биле кижилерге, эң колу — номчукчуларга, улуг өөрүшкүнү чедирип чоруур. Журналистиң белең эвес, чымыштыг ажылынга эвээш эвес чедишкенин чедип алган. Ол «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи база Тываның Баштыңы — Чазааның Даргазының, Россияның болгаш Тываның Журналистер эвилелдериниң хүндүлел бижиктериниң хөй дакпыр эдилекчизи, чогаадыкчы ажилдакчылар аразында мөөрейлерниң хөй дакпыр лауреады, дипломнар, өртектег белектер база акша шаңналдары-биле хөй удаа шаңнадып келген.

Танов Чигден 1957 чылдан эгелеп Чаа-Хөл кожуунуң Кара-Тал эге школазының эге класстарына тургаш, «Сылдысчыгаш» солун-биле чогаадыкчы салым-чолун холбап эгелээн кижиги болду. 4-кү класска өөренип тургаш бижээни «Ада-ием кадарчы» деп чүүлү «Сылдысчыгаш» солунга үнген. А «Шын» солун-биле харылзааны 1965 чылдан эгелээш, бо хүннерге чедир үспейн чоруур. Журналистерниң республика мөөрейлеринге «Шын» солунуң адын камгалап киришкеш, шаңнал-макталдарны 10 ажыг удаа чаалап алганы дээрже-ле дыка хөйүнү херечилеп турар. Ол белең эвес ажил-чорудулга ышкажыл.

Танов Кыргысович Чигден Россияның Журналистер эвилелиниң Тывада регионалдыг салбырының «Тываның алдын демир-үжүү» деп хүндүлүг аттың эдилекчизи (2001 ч. — бирги чер, акша шаңналы). 2002 чылда Тыва Республиканың журналистер конкурзунга «Хамааты туружун, камгалаарыга шынчызы болгаш туруштуу» деп номинацияга тиелекчи болуп, бирги чергениң диплому болгаш акша шаңналын алган. 2003 чылда Тываның журналистер мөөрейиниң «Журналистичи истелге» деп номинацияга база катап тиилелгени чедип алганы дээш, 2-ги чергениң лауреат дипломнары Танов Чигден («Шын» солун) биле Вячеслав Бузыкаев («Тувинская правда» солун) оларга иелдирзинге тывыскаан. Бирги черни ынчан кымга-даа тывыспаан. 2006 чылда «Журналистичи истелге» деп номинацияга

Т. Чигден база катап тиелекчи болган.

2003 чылда Танов Кыргысович Чигден Бүгү-российжи журналистер мөөрейинге «Шын» солун редакциязының мурнундан киришкеш, лауреаттарның санынче кирип, Москва хоорайга декабрь 2-де болур мөөрейниң тиелекчилерин шаңнаар байырлыг езулалга киржир чалалга алган. Барымдаалыг документтерни ийи караам-биле көргөн мен. Бо фактыны А.О. Хертек («Шын» солунуң ынчангы кол редактору), А.С. Шоюн, А.М. Саая болгаш өскелер-даа бадыткаарлар. 2005 чылда республиканың парлалга ажилдакчыларының байырлыг хуралына Тываның Россияның составына каттышканының 60 чыл оюнга тураскааткан мөөрейге чедишкенин киришкени дээш Россияның Журналистер эвилелиниң Хүндүлел бижиги-биле шаңнааны дээрже Т. Чигденниң эрткен он чылдарда чогаадыкчы ажил-чорудулгазын төптүң болгаш ук эвилелдин Тывада девискээр салбырының удуртулгаларының база номчукчуларның бедибиле үнелээниниң дорт херечизи-дир. Хүндүлел бижикте «Журналистиканы хөгжүдөр херекке ачы-хавыязы болгаш парлалгага хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажил-чорудулгазы дээш» деп бижээн.

База бирчугула демдеглексээн чүүлүм бар. 2006 чылда бүгү республиканың солун, сеткүүлдери шупту киришкен, эң-не чидиг демиселдиг журналистер мөөрейинге бирги чергениң лауреады болган.

Танов Кыргысович республиканың «Тываның аныяктары», «Шын», «Тувинская правда» болгаш «Тыва Республика» солуннарына 1965 чылдан парладып келген. Оон бээр ам 60 чыл шуужуп эрткен-дир. Ол дээрже бир кижиги назыны ышкажыл, бүдүн чуртталга-дыр. Танов Чигден 1989 чылда бодунуң материалдары-биле Совет Эвилелиниң төп парлалгазынче үнүп эгелээн. Ол үелерде бодун идепкейлиг журналист ажилга белеткээри-биле тускай литератураны доктаамал, тодаргай сорулгалыг өөренип эгелээн. Ынчангаш Танов Кыргысович бодунуң салым-чолун журналистика-биле холбаан кижилерниң бирээзи деп санаар мен. Республиканың хөй-хөй булуңнарында, суурларында, хоорайларында ооң адын дыңнаваан кижиги ховар-ла боор деп бодаар мен. Ол хөй-ниити уjur-дузалыг публицистиг айтырыгларны чырыдырынга, республиканың политиктиг амыдыралына кончук идепкейлиг киржип турар хөй-ниити ажилдакчы болгаш Тыва Республиканың Хамаатыларның эгелекчи саналдар чөвүлелиниң, Ниити-россияның Улусчу фронтунуң Тывада регионалдыг салбырының кежигүнү дээрже дыка хөйүнү чугаалап турар ышкажыл. Республиканың массалыг информация чепсектериниң арыннары-биле Чигденниң ады тудуш холбашкан, амгы Тываның экономиктиг байдалының база Тываның күүсекчи болгаш хоойлужулга эрге-чагыргаларының ажил-чорудулгазының дугайында дыка хөй материалдарны колдуунда «Шын» солунга бөгүн-даа хөйүнү бижип, сайгарып олурар журналист-тир.

Чогаалымның маадырының төрээн болгаш өскен чери — Чаа-Хөл кожуунуң Кара-Тал суур. Хөй кады төрээнириниң аразындан чүгле Танов хөгжүмге, культурага, уран чүүлге болгаш спортка кончук улуг сонугалдыг оол болган. Ону чүктөп чорааш, азыражып каан кады төрээн угбаларының бирээзи амгы үеде Чаа-Хөл суурда чурттап олурар Варвара Кыргысовна «Ада-иевистиң «чадыр» өөнге кым-даа кирип кээрже, аян тудуп,

бадырып бээйн бе дээн соонда, гармы казын азы баянын туткаш, бичик болгаш, ындыг турду ыйнаан, колдуу чүгле «Ава» дугайында ырлар бады оол болдур ийин бо» деп сактып чулап орат.

Т. Чигден школа соонда төрээниринге, Чаа-Хөлге, трактористер куру аныяк чылдарында Балгазының профтехучилищезин дооскан. 19 чылдың апрель айдан Чаа-Хөлге «Нарал» совхозка механизатор-тракторист ажилдап, бодунуң күш-ажылчы намын эгелээн. Белең эвес тракторист ажилга дадыккан, хып дээн чалыны үезинде аныяк эр 1966 чылдың август айның 25-те Кызылдың уран чүүл училищезинче өөренип кирериниң шылтадарын чедишкенин дужаап алгаш, чашкы шааның күзелдериниң бирээзи артист, хөгжүмчү тускай эртемни доосалган. Т. Чигденге Тываның күрүне националы болгаш танцының «Саманблин» баштайгы артистери бирээзи болур салым-чол база онакан. Ансамблеге ол 1969 чылдың апрель 1-ден 1971 чылдың апрельге чедир ажилдаан. Ооң соонда Тээли бол Кур-Чер суурларда уругларның хөгжүм школаларына 1985 чылга чедир башлаан. Ол 1978-1983 чылдарда Кызыл башкы институтунга бот-өөредилге-бөөренип, орус дыл болгаш литература башкызы деп мергежилди изиг күзү биле чедип алгаш, Кур-Чер ортушколазынга таптыг-ла он чыл дургузунда (1985-1995 ч.ч.) орус, тыва дыл башкылап тургаш, чеже-чеже билим оолдар, уругларның чараш чүүл, уга бодап сайзыралы болгаш эртем-биле делегейинче көрүжүн хевирлеп, олар келир амыдыралынче оруун айтып бер кижизидип өөретпээн дээр.

Чидиг сөстөр-биле бижээн, чон дүвүрелин оттурган болгаш хөй-ниити улуг салдарлыг материалдарының кечамдызын айтып каайн. «Хөлөчик эвес хостуг тараачын», «Согаашка суг сокту эвес» (1992 ч.), «Тываны сайзыралду оруунче углап кагза...» (1994 ч.), «Чон үнүн дыңназа...» (1993 ч.), «Шын дэ туржу бээр мен» (1993 ч.), «Меңээ — ш херек!», «Шынын чугаалаайн», «Ш кайдал, дилеп чор мен?», «Сөс-би ажил-херек карышпас ужурулуг», «Ш карактарны өйе бээр» (1999 ч.), «Тилелге» совхоз: дидиренчиг салым-чол (2001 ч.), «Тенээн оолдарың дедир кагырт, Тыва» (2006-2007 чылдарда ты парламентиниң сандараашкынын дугайында), «Каадык хайындыр: каанзыг... Чүге?» (ТР-ниң Хөй-ниити палатазының «хуулгаазыннары» дугайында (2011 ч.), «Республиканы адындан — даштыкы рынокке» (2014 ч. ТР-ниң Баштыңы — Чазааның Дарга Ш. Кара-оолдун Айыткалынга хамаарытыр «2015 чылдың улуг сорулгалары» дугайында материалдың эге чүүлү (2014 ч. декабрь 30), «Кым чогаатканыл?» — бир бөлүгү улуг материалдар (2015-2016 ч.ч.), «Ада-өгбелерим чурту — Кара-Талым» деп хөй бөлүк материалдар (2015 ч.) болгаш оон даа өске хөй-хөй публицистиг чүүлдер.

Танов Кыргысович Чигденниң материалдары аажок чидиг дылда бижиттингени ооң журналистичи мергежилиниң бедээнин бадыткап турар. Хүннүң эң-не чидиг айтырыгларын көдүрүп бижээн оон материалдарын номчукчулар сонугаар болгаш журналист эш-өөрүнүн кичээнигейин доктаамал хаара тудуп чоруур. Аңаа Тыва Республиканың Чазаа күрүне шаңналдарын база Россияның болгаш Тываның Журналистер эвилелдериниң хүндүлел бижиктерин анаа эвес тыпсып турар.

Бижээн чидиг материалдарының маадырларындан өөрүп четтиргениниң сөстөрүн база таарымча чок чүүлдерин ооң дыңнап чорууру меңээ, журналист кижиге, билдингир херек-тир ол.

Танов Чигденге чүгле ам-даа чогаадыкчы чедишкенин күзээри арткан.

Сергей ХЕРТЕК
хоочун журналист

Тургустунганындан бээр 80 чылынга

БАШТАЙГЫ ШКОЛАМ

Кижиниң угаан-сагыжыга уттундурбас артып каар үелер — школачы чылдар. Мен үш школага өөрениген мен: Сүт-Хөл кожуунуң Кызыл-Тайга эге чада школазы, Чадаананың 7 чыл, Кызылдың ийи дугаар школазы. Амгы шагың өөреникчилеринден ылгалыгыс — интернатка чурттап турган бис. Хүндүс класстарга өөренип хүнээр, а арткан үевисти ол-ла школаның интернадынга (ынчан дазылгалар деп адап турган) эрттирер. Ынчангаш өөреникчилер чаңгыс өгүнү ажи-төлү дег чоок, эп-найыралдыг бис.

Бо чылын тургустунганын бээр 80 чылын демдеглээр турар Кызыл-Тайга шко- лага өөренип турганымга кыла керейн. 1941 чылда 3-кү класска өөренип кирген. Ол чылын 1-ги, 3-кү ийи асты Хүрештигбей Монгуш аскаан башкылап турган. Ол туттунар мурнунда, 38 чылда, Кызаа-Шыгы деп өге Ондар Сүрүң деп бай кижиниң хавырткан дөрт өрээл ачыгына школаны ажиткан. Ол бажыңны улаан- туң дээр. Аңаа, а ооң соонда а туттуңган школага-даа штайгы чылдарда Лопсан- мчал Монгуш башкылап, оланы эргелекчилеп чораан. Оңачы башкы дээр. Ол ооң онда хөй чылдарда Сүт-Хөл олапарына ажилдааш, бе- н чылдарның сөөлзүредир аылдың ийи чылдыг башкы ститудун дооскаш, тыва дыл, аа чогаал башкылап чораан. Дараазында, 1942-1943 редилге чылында 3-кү асты дооскаш, Чадаана- өөренип чоруй барган. Ынчалдыр 1945 чылда чада школазының бирги азуучулары болган бис. Мээң агыс классчыларым атта- бо: Арак, Дырбак, Дыгыр, Айбек, Серен, Диис, Чам- рын, Ытсыгбан, Олчамай, Ремаа, Бичижиж (Сапык уу), Сайын. Чамдызын уткан даас мен.

1942 чылда 2-ги класс- Алексей (Оюн) Арапчор, Ынаңаа Ооржак деп башкы- р келген. Школа директору скупт Монгуш апарган. Баш- лар өскээр чоруп, ажил- п кээп-даа турган. Маады аңган-оол, ооң өөнүң ишти- рүү башкы, Кыргыс Натпит башкылар 1945 чылга чедир шыкылааннар. Хүрештигбей шыкыс Хөр-Тайга школазын- ажилдап чоруй барган чүве. Юкта чаа эскеримге, аңаа чылдап чораан башкыларның азында ооң ады чок болду. Бирги классты улаан-булуң- дооскаш, 2-ги классты чаа- лага дооскан Метке Ондар, Ырзаңмай Ондар, Намчал- на Ондар (Сүзүкей), Серен онгуш, Чимит Ховалыг олар адаананың 7 чыл школазын дооскаш, шупту башкылап чо- й барганнар. Ол шагда 7 класс доосканнарны улуг эртемниг- эп санап турган. Олар шупту- нун ажи-төлүн хөй чыл- дарда эртем-билиге чедирип, аттары бот-өөредилге-биле өренип чорааннар. Чамдык- ыры школа-даа директорлап- ган.

Бистиң-биле чергелештир- кү класска өөренип турган- ардан Шагдыр-оол Ондар партия-совет ажилына деп- ил, Мөңгүн-Тайгага партия аймакунуң бирги секретары- а хөй чылдарда ажилдаан. Ол школага өөренип чораан- аа Монгуш Эрзинге партия

райкомунуң бирги секретары- га, Дондуп Ондар хөй чылдарда партия-совет ажилдарына чедишкенин ажилдааннар. Екатерина Танова — чогаалчы, эртемден; Екатерина Кенден- бил — Тыва АССР-ниң, РСФСР- ниң алдарлыг артизи; мээң- биле 1-ги класска кады кирген Чимит-Доржу Ондарның адын ол школа эдилеп турар. Ол-ла 3-кү класска өөренип турган Би- чии-Уруг, Бичижиж, Маржымал Ондарлар Чадаананың 7 чыл школазын дооскаш, башкылар болган. Маржымал Ондарның адын дыңнаваан улус ховар боор. Дачбуу, Калдар-оол Он- дарлар Красноярскиниң эмчи институтун дооскаш, Тывага турган ийи дээди эртемниг эм- чилерге каттышкаш, Тываның баштайгы дээди эртемниг эм- чилери болдулар. Дачбуу Он- дар медицина эртемнериниң кандидады атты камгалаан бир дугаар тыва эмчи ол. Ол Амери- кага чок болган.

Ам Кызыл-Тайга школазына өөренип турганымны сактып көрейн. Ол чылдар Ада-чурттуң Улуг дайынының 4 чылы. ТАР, үжүк-бижик тургустунганындан бээр эвээр үе эрткен-даа болза, Тываның бир ырак булуңуна чурттап, өөренип турзувусса- даа, ол үениң чаа амыдыралын- дан чыда калбайн турганынысты сөөлүндө эскерген мен. Өөре- дилге база дайын байдалына чагырткан. «Бүгү-ле чүвени фронтуга!» деп кыйгының адаа- биле чоруп турган. Ачамның безин чамдыкта хоранны кон- чуг: «Дайын-чаа үези-дир бо, элениңчип турбаңар, шалып- кын ажилдаңар!» дигилээр болгай.

Суму даргалары өйлеп- өйлеп школага хурал эрттиргеш: «Фронтуга чүнүң-биле дузалаар сен?» деп айтырар. «Алгы-кеш, хой, өшкү» дээр мен. Аалга ке- лиримге, ол аазаан алгы-кеш, хой, өшкүмү алгаш барган боор. Ынчан улус мал-маганын фронтуга харам чокка үзүп бе- рип турган.

Бистер даң бажында чыс- каалыпкаш, Хемчик арыныче киргеш, чыжыргана кактаар бис. Дошту тазартыр ширби каа- каш, чыжырганы эй тырткаш, мерге-биле кагарга, чыжырга- на тоглап бадар, ону ширби, бөлүп алгаш, савалаар. Оон фронтуга чорудуп турдуус.

Баштайгы үелерде интер- нат бар звес, школаның ийи өрээлинге өөренип. Өөреникчилер- ни ада-ие чөмгөрер. Бир ада- ие чылда ийи катап чөмгөрер турган. Далган, тараа соктаар, бир анык боданы соп алып. Кызыл-Тайга школазынга тур- гаш, аш-чемге ажыргас турган бис. Чөмнүң бергезин Чадаана школазына келгеш, 1945-1946 чылдарда көрдүвүс. Дайын чаа- төнгөн, ССРЭ-ден кээп турган бараан база баксыраан турганы боор. Бичи кескинди хлеб,

хавыктыг чинге-тараа-биле бы- даалап каан суг мүн болур. 5-ки класска үш кожуунга 4 класс дооскан 90 хире кижини үш класска үскен. 6-гы класска че- дир чээрби четпес кижиге арткан бис. Аш-чем чедишпезинден өөреникчилер дургуннап чана берген. Чадаанага аамның тө- релли Тевек-Кежеге деп кырган- ачам сугдан чөмненип тургаш, школага ызыртынып арткан мен.

Эге школага өөредилгеден дашкаар кижизидилге ажилы база эки чоруп турган. Кон- церттерге үргүлчү белеткенип, школага-даа, ада-ие хуралда- рынга-даа, Суг-Аксынга-даа көргүзүп турдуус. Чаа дайынчы ырларны башкылар өөредирге, дораан доктаадып алып бис. Дайын дугайында шүлүктөрү та чежени доктааткан чүве. Фронтуда чүү болуп турарын, комсомолчу маадырлар Зоя Космодемьянская, Александр Матросов, Лиза Чайкина дуга- йында солуннарда номчааш, оларның маадырлыг чоруун өттүнкүсээр, мен база ындыг чүведен кылган болзумза деп бодаар турдуус.

Походтаар бис. Өөреникчи- лерни ийи башкы эдерткеш, ийи талаже чоруптар. Чес- Булуң, Ортаа-Талдың кара-ка- ра хараганнарының аразына үңгеп-союп, «дайзыннарга» көзүлбес дээш пат-ла турар бис. Баштай көрүп каан тала ураалап-ла үнер. Тиилээни ол. Көжээлдерде чыгында Ак ол чарында дзырларга ак-ыаш ойнаар бис. Бир ынак окунувус — лапту. Ам уткан-дыр мен, шы- дыраалар база аңгы-аңгы тур- ган. Буга-шыдыраа, 16 оолдары, 2 буга дээш даштар чыып алып бис. Алексей Арапчор башкы көжээлдерде биске дыка солун чүүлдер номчуп бээр. Хөлчөк сонуургаар бис.

3 класс соонда боор, чайын Үстүү-Ишкенин Чамзылыгга хой кадарып чорааш, шеттер аразынче көрүптеримге, улуг- ла ном чыдыр. Көөрүмге: «А.С. Пушкин. Капитан уруу» деп каан. Даштында кара кижиге дүрзүзү бар. Номчуп көөрүмге, башкывыстың биске номчуп бе- рип турган чүүлдеринде болду. Башкы ынчан өске школага чоруй барган турган. Ол тайга- таңды аразына ховар номну та кым каапкан. Чимит-Доржу, Доржу Куулар олардан айтыра- рымга, билбес болганнар.

Чылдың-на чон Май 1-ниң байырлалын суму төвүнге ба- ырылааш, уругларын ушкарып алгаш чоруй баар. Өөредилге чылы төнгени ол. 1945 чылда база ынчанган. Удаваанда 4 класстың өөреникчилерин чыып эгелзэн. «Экзамен» деп шыл- галда дужаар чүве дээш, шыл- гааш, 4-кү классты дооскан деп бижиктер берген. Ооң-биле эге школаны доосканыгыс ол. Ол чылын Май 9-та суму төвүнге не- мец-фашистерни тиилээниниң улуг байырын база көрдүм. Кончуг-даа аяс хүн болган.

Тургустунганындан бээр 80 чылын демдеглээр Кызыл- Тайга школазын та чеже кижиге дооскан. Чонунга, чуртунга төлөтпий-биле бараан болган ат-алдарлыг кижилерни санаа- ры берге. Ол школага өөренип, ажилдап чорааннарда, ажил- дап турар башкыларга, ажил- чыннарга амыдырал-чурттал- газына бүгү-ле экини, ак орукту күзеп, изиг байырымны чедирип олур мен.

Дырбак КҮНЗЕГЕШ.
Кызыл хоорай.

ИХЯ-ның парлалга албанының дыңнады

САДЫП СААРАР ДЭЭШ...

Наркотиктиг бүдүмел- дер садып саарар деп тур- ган кысты полиция ажил- дакчылары туткан.

Сентябрь 11-де оперативтиг дилеп тывар хөмчөглерниң үезинде Россияның ИХЯ-зының Кызыл хоорайда эргелелиниң наркотиктерге удур контроль килдизиниң опер төлээлери Ти- тов кудумчузунда бир бажыңдан наркотиктиг бүдүмелге дөмөй чүүлду тыпкан. Ук чүүл тус черниң 19 харлыг чурттакчы- зына хамааржыр деп хыналда тодараттыңан. Истелге чору- дары-биле, херээжен кижини полицияга эккелген.

ИХЯ-ның Эксперт-кримина- листика төвүнүн ажилдакчы- ларының тодаратканы-биле, хавырган бүдүмел 23,22 грамм гашиш болган.

Ук барымдаага хамаарыш- тыр наркотиктиг бүдүмелдерни садып саарар деп белеткеп турганы дээш РФ-тиң Кеземче кодекзиниң 30 чүүлүнүн 3 кезээ-биле, 228.1 чүүлүнүн 3 кезээниң «б» пунктузу-биле

кеземче херзэн оттурган.

Байысаалга үезинде туттур- ган уруг наркотиктиг бүдүмелди Чаа-Хөл суурнуң чоогунда хову- га кылып бүдүргеш, хосталгазын казыттырган шииткел адаанда олурар кижилерге садары-биле, шыгжап чыткан деп акты-биле өчзэн.

Бо хүнде буруудаттырып турар уругга хамаарыштыр чурттап турар девискээринден кайнаар-даа чорбазының дуга- йында хол үжүүн алган.

Кеземче херээниң истелге-зи ам-даа уламчылап турар.

Наркотиктиг бүдүмелдер тарадып саткан, сөөртүп дажыг- лаан, шыгжаан база наркотик- тер дугайында суртаалдап чар- лаан болгаш наркотиктер кылып бүдүрүп турар черлер дугайын- да медээлер билип кагыңарза, Тыва Республикада ИХЯ-ның Наркотиктер садып саарар чоруктарга удур контроль эргелелиниң 8(39422)3-10-50 «бүзүрел» телефонунче долгап дыңнадырын диледивис.

СОҢГУ АДАНЫҢ КЫЖАНЫ

Назы четпзэн оолду өлүрер деп кыжанган барымдааны Туран хоо- райның полиция ажилдак- чылары тодараткан.

Илереттингени болза, ок- тябрь 14-те тус черниң 39 хар- лыг чурттакчызы бажыңына арагалап тургаш, кадайының эдerti келген 13 харлыг назы четпзэн оолду өлүрер деп кы- жанган.

Назы четпзэн уруглар херек- териниң инспектору бичии оол- биле эпиг-чөптүг чугаалашкан түңнелинде тодараттыңаны болза, оолдун авазы биле соңгу адазы бажыңга каш хонук иш- тинде улаштыр арагалап тур- ганнар. Бичии оол аңаа таар- зыңмайн турарын чугаалаарга, соңгу адазы хорадап эгелзэн. Алгыш-кырыш үезинде соңгу ада оолду эттзэн, ол хамаанчок өлүрүп кааптар деп кыжанган.

Ук барымдаага хамаарыш- тыр байысаакчы РФ-тиң Кезем- че кодекзиниң 119 чүүлүнүн 1 кезээ-биле көрдүнгөн кижиниң кадыкшылына хора чедирип, азы өлүрер деп кыжанганы

дээш кеземче херзэн оттурган. Байысаалга үезинде ук хамааты буруузуң миннип чугаалаан.

Бо хүнде оолду өг-бүледен аңгылааш, социал албан че- ринде чыттырган. Полиция ажилдакчылары оолдун иезин РФ-тиң Административтиг эрге- хойлу хажыдышкыннарының дугайында кодекстиниң 5.35 чүүлүн езугаар назы четпзэн уругларны азырап кижизидер талазы-биле хүлээлгелерин күүсетпейн турары дээш назы четпзэн уругнуң ада-иезин ад- министративтиг харысалгага онаарының дугайында айтырыг- ны шиитпирлеп турар.

Буруудаттырып турар эр кижиге хамаарыштыр чурттап турар девискээринден кайнаар- даа чорбазының дугайында хол үжүүн алган. Бир звес ооң буруузу бадыткаттына бээр болза, ооң хосталгазын 2 чылга чедир казып болур.

Кеземче херээниң истелге-зи ам-даа уламчылап турар.

Тыва Республикада
ИХЯ-ның парлалга
албаны.

Ижер бе азы ишпес бе?!

ИНВАЛИД КИЖИНИҢ АМЫ-ТЫНЫҢА ЧЕТКЕН

Эзирик тургаш инвалид кижиниң амы-тынынга чет- кен херек үүлгедикчининге шииткел үндүрүп тура, Тыва Республиканың Дээ- ди суду күрүнө ялалак- чызының саналын барым- даалап көргөн.

Тыва Республиканың Дээди суду Аян-оол Хириганы РФ- тиң КК-зиниң 105 чүүлүнүн 2 кезээниң «в» пунктузу-биле көрдүнгөн кем-херекти кыл- ганынга — чүнү-даа кыла ал- бас инвалид байдалда кижини биле тура-ла сагышты-биле өлүргенинге хамаарыштыр бу- руулуг деп санаан.

Истелге биле судтуң тода- ратканы болза, 2018 чылдың апрель 6-да Эрзин суурда 1-ги бөлүктүн инвалидиниң чурт- тап орган бажыңына Аян-оол Хирига эзирик киргеш, орунда чыдар инвалид кижиге кадының байдалы-биле аңаа удурланып шыдаас деп биле тура-ла, ону

бижектеп өлүргөн.

Суд кеземче херээниң ма- териалдарын сайгарып, тала- ларны дыңнап көргеш, ялалак- чының кириген бадытталдары- биле чөпшээржи, буруудат- тырып турар кижини хөй-ниитиге айыылдыг деп санап, ол ышкаш ооң үүлгеткен херээниң кижиниң кадыкшылына болгаш амы-ты- нынга удур угланган байдалын барымдаалап, Аян-оол Хириганы кем-херек үүлгеткенинге буруулуг деп санап, ооң хостал- газын 8 чыл 6 айга казаан. Ол шииткелди шыңгы чурумнуг эдип-чазаар колонияга эртти- рер.

Үндүргөн кеземчеге хамаа- рыштыр кайы-даа тала хомудал кирибзэн. Шииткел хойлу езу- гаар күштүг болуп кирген.

Игорь ОЮН,
Тыва Республиканың
прокуратуразының килдис
прокурору.

Школачы чылдар

ЧУРТТАЛГАВЫС ОҢМАС ЧЕЧЭЭ

Чээрби чүс чылдың ортан үезинде мээң болгаш үе-чергемниң хып дээн чалыы чүректериниң согуушкуну тиккеейнип, олаң-чипең карактарында өөрүшкүзүнүң оду кыптыгып, чайынналдыр чырып турганы, боданы бээр арамда-ла мурнумда бо чуруттунуп көстүп кээр-дир.

Ынчан сентябрь ай үнүп келген. Күстүн баштайгы айының 1-ниң хүнү. Сагымда бир-ле дүвүрээзиниң байдал мени хөлзедип, далаштырып турган. Ол дээрге чуртталгамның солун болгаш харысалгалыг улуг эргинин арта басып, школаже киргеним-дир.

Ачам үлдүргей болгаш эрбеннелчек адыжы-биле мээң бичии холумну камны-биле чедип алган. Крестьянская кудумчунун кыды-биле Чадаана хоорайның төвүнче угландыр дүрген басып бадыптывыс. Ачам-даа, мен-даа бодалывыска алзупкан, кылажывыс ола ши-биле дүргээн-дүргээн басып олур бис. Ол үеде ачамның чагы кулаамга дыңналды. "Школага тенектенип болбас,

эки өөренир, уруум" дээнни ам-даа сактып чоруур мен.

Чадаана хоорайның №1 школы-зы көстүп келди. Бичии чүрээминин согуу улам күштөлип, ачамның улуг адыжындан дыңзыг туттунупкан мен.

Школаның мурнуу девискээринде улуг-биче кижиле хөй. Ылаңгыя мен ышкаш бичии уруглар, оолдар, элээдилер болгаш улуг класстарның өөреникчилери арай улгады берген угбайлар, акыйлар ында чыскаалыпкан. Школаның эжиинин бажында "Добро пожаловать!" деп орус сөстөр-биле бижээнин утпас мен.

Чаңгыс класска өөренир оолдар, уруглар чыскаалып алгаш, школаже кирип, клазывыс-биле танышкан бис. Бистерни бир-ле дугаар хүлээп алган башкывыс Чашпың Намчыловна. Баштайгы башкывысты бо хүнге чедир утпаан бис. Шак-ла

ынчаар уттундурбас школачы чылдар эгелзэн.

Клазывыста бир үе назынныг оолдар, уруглар 42 кижиле болдуvus. Хөйүвүс-даа кончуг, хөглүүвүс-даа кайгамчык. Ынча хөй тенекпейлер өссе-өссе, оларның аразында кандыг талантылыг кижилер чок дээр.

Школачы чылдарывыстан кончуг уттундурбас чүүл – школалар аразында уран чүүл көрүлдези. Ооң бир кол кезээ – танцы. Нина Куулар, Светлана Комбуй, Таня Сарыглар, Таня Түметей, Клара Өлзей, Лиза Тамбар дээш оон-даа өске элзэн каш уругларны шилип алгаш, тыва улустун "Элдек шыгырааш" болгаш кубин, украин дээш оон-даа өске чоннарның танцыларын башкывыс Кызыл-кыс Комбуевна өөредип турган. Школачыларның уран чүүл көрүлдөлөрүн танцы-самны дыка чараш күүсеткеш, шаңналдыг болгаш бирги черлерни ээлеп чордуvus.

Света Комбуй биле Надя Чангаа ийи үнге кайгамчык чараш ырлаарлар. Николай Куулар баянга ойнай бээрге, кыпсынчыг-ла болдур ийин, "компози-тор" деп шолла атты-даа ынчаар эдилей берген.

Байыр Байлак эживис хөй-ниити ажилыга дыка идепкейлиг. Школаның комсомол ажилын харылап турганын сактыр-дыр мен. Соонда барып Чөөн-

Хемчик болгаш Тожу кожууннарның итики херектер килдистерин дарга-лаан. Эживис Мөңгүн-оол республиканы харылзаа чериниң улуг инженерин даргазынга чедир депшип ажилдаа шаан. База бир эживис Сүрүн-оол Чугбо хүннерге чедир улуг дарга эрген-жаалындан дүшпээн, чоннуң хүндүткен чаалап чоруур.

Владимир Саарымбуевич Дон ВЛКСМ Тыва обкомунун килдис эрлекчилеп, Мөңгүн-Тайга кожуунга ла директорлап, Чөөн-Хем кожуун өөредилге эргелекчилеп, Тыва Республиканың өөредилге сайыдынга чедип, төлөпиг чоруун эш-өөрүнүнунга көргүскен. Владимир Донгаш сап чаяанын шүлүкчү чораан, шүлүктөр чыындызын чонунга артырып каан.

Чадаананың №1 школынга өөренип, ону дооскан эш-өөрүнүнунунунда кандыг салым-чаяанныг, ажил-тиг, эртем-билигилг кижилерни чок д Төрзэн школавыстың юбилейи-с оларның шуптузунга кан кадыкшы аас-кежикти күзедим.

Школачы үевис – чуртталгавыс оңмас чечээ

Нина ДОРЖУ
ниити өөредилгениң хүнд
ажылдакчы

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

купол расположен
ул.Кочетова,
напротив «ДОМ БЫТА»

26 октября по 11 ноября

ЦИРК

ШАПИТО

ЗВЕЗДНЫЙ

КЫЗЫЛ

БИЛЕТЫ от 500 руб.

СПРАВКИ ПО ТЕЛ.:
8-923-552-11-32

ЦИРКОВОЕ SHOW

ПОКОЛЕНИЕ

ВНИМАНИЕ АКЦИЯ!!! 2+1

Действует при покупке купона

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договоров аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» № 672 от 22 октября 2018 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договоров аренды земельных участков.

Аукцион состоится 28 ноября 2018 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускается физические лица и юридические лица. Од заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора аренды на 49 лет.

Лот №1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, местечко «Терези» с общей площадью 10645 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:224, разрешенное использование – сельскохозяйственное использование.

Начальная цена – 3600, Размер задатка – 720, шаг аукциона – 108.

По лоту ограничений и обременений в использовании земельных участков не Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 23 октября 2018г. по 22 ноября 2018г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина д.8, с 9:00ч до 18:00ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов, 18:00 ч. 22 ноября 2018 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ – НБ Республики Тыва, ИНН 171500133 ОКТМО 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001)

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельств о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-hol.rtyva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru

БЕТОН, тууйбу, пило-материалдар, септик дээр-бехтери, ФБС блоктары, коош-палар садып турар. Телефон: 83942240572, 89232619924.

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капи-талка, доска, заборная, прожи-лины. Доставка. Кредит Рус-финанс Банк. Тел. 8-923-383-1575 ОГРН 307246831700175

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН өрүмнөп казып турар. Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

Хуу чуртталга бажыны тудуп алырынга ЧЕР УЧАС-ТОКТАРЫН садып турар. Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

«Эртинелиг-Хүн» утте өрүмнээр компания» хоорон кожууннар болгаш малчыннар турлагларынга суг кудуктарын тускай машина-биле казып турар. Тел. 8-923-549-27-10, 8-923-365-35-77

солуннуң сайтызы: shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражи: 9164 экз. Үндүрүлгениң тиражи: 3002

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редактор
А.О. ХЕРТЕК.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000. Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А.О. Хертек — 2-01-35.
Кол редакторнуң оралакчызы Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь А.А. Лагзы — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Л.Б. Очур, С.С. Кужугет) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Ниитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. М.О. Фндар).
Экономика, үлөтпүр болгаш көдээ ажил-агый (редактору А.Д.Б.Түлүш).
Социал айтырыглар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.
Култура, чогаал, медээлер база спорт (редактору А.Н. Соян).
Очулга (редактору А.К. Ооржак).
Солун чыскаачылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40101810900000010001
УФК по Республике Тыва (ГАУ РТ «Редакция
газеты «Шын» Л/СЧ 30126174260)
БИК 049304001 ИНН 1701008465
КПП 170101001
Отделение — НБ Республики Тыва, г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албанның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солунну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрткээн.
Херечилелдиндугаары — ПИ № ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарын
торларын бодалдар редакцияның туруктуу
дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш
өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш материалдары
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш катеп үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлагже дужааганы:
график езугаар — 18.00, херек кырында — 17.00.
Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонче дугаар.